

Sigida 13

Bana minnu be mɔɔ mine ka caya

1 Farikolojidese

Kɔɔboli be denmisen minnu faga, a caman sababu ye jintanya ye fari la. O jintanya be wele ko farikolojidese.

Farikolojidese ye ji caman boli kɔɔɔ ye farikolo la: ji hake min be bɔ fari la, a te o nɔnabila sɔɔ. O sababu be se ka ke kɔɔboli juguma ye, kerɛnkerennanya la ni fɔɔɔ be a senkɔɔ. Bana jugu werew be se ka na ni farikolojidese ye, sango la ni bana ka jugu fo a tigi te se ka dumuni caman ke walima ka ji caman min.

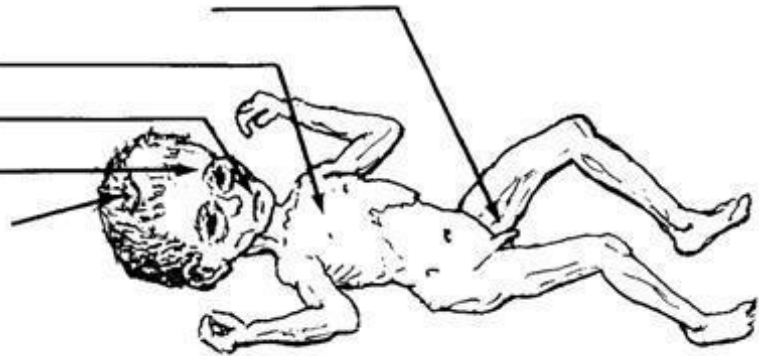
Farikolojidese be se ka mɔɔ bɛɛ sɔɔ, nka denyereniw ni denmisennamɔɔw de ta ka jugu, barisa a be se ka u faga leri damadɔ kɔɔ.

Kɔɔsuru be denmisenni min na, farikolojidese ka teli ka o tigi sɔɔ.

A nafa ka bon, aw ka farikolojidese taamasinew ni u keɛcogow don, kerɛnkerennanya la, aw denbatigiw.

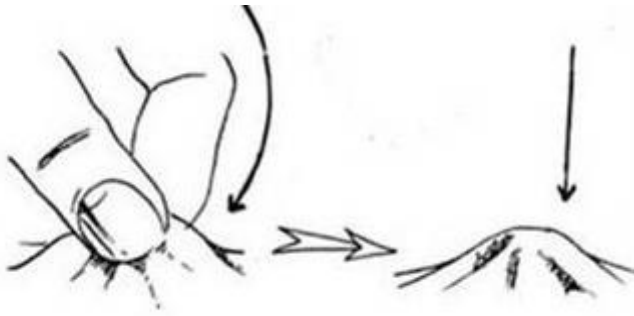
1.1 Farikolojidese taamasinew

- Tuma dɔ la minnɔɔ ye farikolojidese taamasinɛ fɔɔ ye
- Sugunɛ cayabaliya walima a sɔɔbaliya, a tigi sugunɛ jɛ be ke nɛɛ ye
- A tigi fanga be ban yɔɔnikelen
- A dakɔɔna be ja
- A jɛw be taa wo kɔɔ, ka u yeleku ka sɔɔ ji te u la
- Ni denyereni don, a juna be jigi
- Ninakili be teliya nka a te fiɛɛ bɛɛ sɔɔ
- Sentɛɛ ni tɛɛ kɔɔnaw be sumaya
- A wolo be ja, mana te ke a la

Aw be a kɔnɔwolo sama nin cogo la

Ni wolo mɛnna ka sɔrɔ ka segin a cogo kɔrɔ la, o be a jira ko farikolojidesɛ be o den na.

Aw be a sanga wolo wɛrɛ ma bana tɛ min na.

Farikolojidesɛ jugumanba be se ka laban dusukun tantanni teliyali walima a sumayali ma (aw ye geleyaw yɔrɔ lajɛ, seɓen jɛ [77](#)), a tigi ninakili be teliya ka jigin a kɔnɔ, farigan walima jali (aw ye jali yɔrɔ lajɛ, seɓen [178](#)).

Ni kɔnɔsuru be mɔɔ min na, walima kɔnɔboli ni fɔkɔ, aw kana aw jɔ fo aw ka farikolojidesɛ taamasijɛw ye a tigi la. **Aw ye wuli joona**, aw ye seɓen jɛ nata lajɛ.

1.2 Farikolojidesɛ furakɛcogo

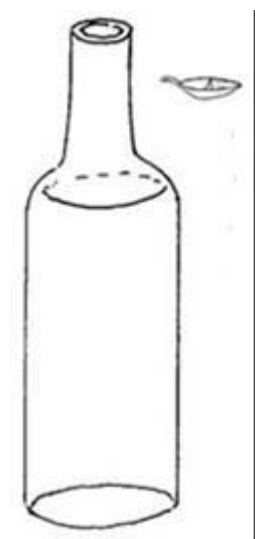
- **Aw be jimafɛn caman di a tigi ma:** ji, furajiw, jiridennɔnɔw, najiw ani o jɔɔɔw, aw kana a to fo farikolojidesɛ ka a mine. Ni farikolojidesɛ ye mɔɔ mine, aw be kenɛyaji dilan ka di a ma.
- **Aw be to ka dumuni di a ma.** Ni den walima mɔɔkɔrɔba bananen be sɔn dumuni na, aw be dumuniw di a ma minnu ka di a ye.
- **Ni den don, aw be sin di a ma tuma ni tuma** sani aw ka dumuni jima wɛrɛw di a ma.

Ƙenneyaji ƙerenkerennen de be a tigi deme ka farikolojidese kunben walima ka a furake, sango ni kera konosuru ye.

Ƙenneyaji dilancogow fila

1. Aw be a dilan ni sukaro ni koko ye (sukarodɛge be se ka ke a ye)

Ji sanuman litiri 1 na	Aw be cafeminkutuni ɗe tilance koko ke o la.	Ka tila ka cafeminkutuni ɗe 8 sukaro ke o la.
---------------------------	--	---

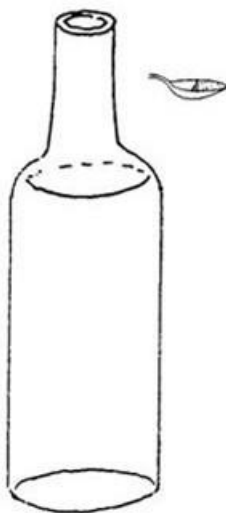

Aw ye aw janto nin na:
sani aw ka sukaro do
fara a kan aw ka kan ka
a nene ka a don ni a
koko bere bennen don.

A min o min, aw be bolini ɗe tilance jiridennɔɔ
ke a la walima kokoji, namasa terekelen ni o be
soro. O minni be den bila dumuni na.

2. Aw be a dilan ni sumanmugu ni koko ye (Malomugu de ka ɗi, walima aw be a dilan ni kabamugu, alikamamugu, ɗomugu walima pomiteri tobiɓen nɔɔninen.)

Ji sanuman litiri 1 na	Aw be cafeminkutuni ɗe tilance koko ke o la.	Ka tila ka cafeminkutuni ɗe 8 sumanmugu (walima tɛge ɗe 2) ke o la.
---------------------------	--	---

Aw be a tobi miniti 5
ka se miniti 7 ma fo a
ka furufuru. O ko aw
be a jigin ka a sumaya
joona ka a di den ma.

Aw ye aw janto nin na: sani aw ka a di den ma,
aw be a nene folo ni a ma tije.

Nin nafa ka bon: Aw ye minfen dilan ni aw ka sigida fenw ye. Ni litiri walima
cafeminkutuni te aw ka sigida la, aw ye u hake ta ni sumanikemine were ye. Ni sigida
min mɔɔw be dumuni girinman di denw ma, aw be u ji caya sani aw ka a di denw ma.
Aw be a ke cogoya la, min ka mɔɔ.

Miniti 5 o miniti 5, aw be keneyaji di farikolojidesebagato ma dooni dooni su ni tile fo a ka se ka sugune soro ka je. Baliku ka kan ka ji litiri 2 min tile kono walima ka teme o kan; den ka kan ka ji litiri 1 min tile kono walima min ka ca ni o ye, walima banakotaa kofe aw be keneyaji di a ma. Aw be to ka o di a ma dooni dooni **hali ni a tigi be fono**. Hali ni a ye a fono, do be to a kono.

Aw ye aw janto nin na: Ni banabagato te se ka minfen caman min, a fanga bannen don kojugu, walima ni a be a ka fen dunnen bee fono, ani ka a ke ko fono te tige, aw be taa ni a ye dogotowso la, ka soromu don a la.

Aw ye aw hakili to a la ko: Jamana dow la keneyaji labennen be soro magow be min san ka a ke a ji hake la. Koko ni sukaro ni kumu ni zenki (*zinc*) ni seke be a la (aw ye seben je 381 laje). O la, keneyaji minnu be dilan kerengerennnya la aw yere fe ni sumanmuguw ye, olu musaka man ca, u ka fisa wa u ka ji ni keneyaji santa ye.

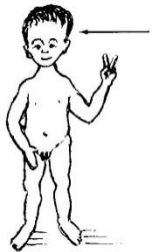
2 Konoboli ni togotogoni

Ni mago min banakotaa magayara walima ka ke ji ye, o ye konoboli ye. Ni jisalasala be a la walima joli, o ye togotogoni ye.

Konoboli dow be juguya, dow te juguya. Dimi be se ka ke a senkoro (a be bala ka juguya) walima a ka basigi (ka men senna fo tile damadow).

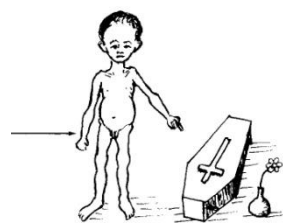
Konoboli ka ca denmisenni kunda, wa a farati ka bon olu ma kerengerennnya la denmisenni minnu te balo numan soro.

Konoboli ka tipeni telimanba sababu ye farikolojidese ye, ani ni a menna senna ka tila ka balodese fara o kan. Olu de be a ke konoboli be mago faga, kerengerennnya la den fitini.

Nin den in balocogo ka ji. A ka ca a la konoboli man teli ka a mine. Hali ni konoboli ye a mine, a be ban yere ma joona.

Nin den in te balo numan soro. Konoboli ka teli ka a mine wa a ka ca a la a be se ka a faga.

Konoboli soro sababuw ka ca. A ka ca a la, aw mako te fura foyi tali la, den be a yere soro tile damado ni aw ye keneyaji ni dumuni di a ma (ni a te dumuni caman dun, aw be a dooni dooni di a ma siye caman tile kono). Tuma dow la aw mako be furakeli kerengerennen na. **A ka ca a la konoboli caman be se ka furake so kono**, hali ni aw te a sababuw don.

2.1 Kɔnɔboli sɔrɔ sababubaw:

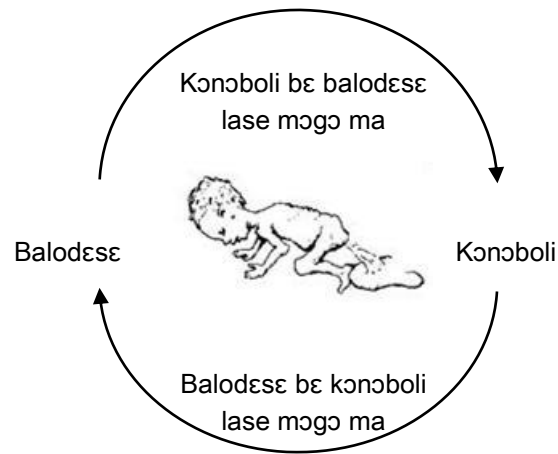
- Balodese (seben jɛ [154](#)) bɛ denmisenniɯ fanga ban ka kɔnɔbolibanbali ni a juguman bila u la.
- Jidese ni saniya matarafabaliya (jɛgenntanya) bɛ banakisew jensen, minnu bɛ kɔnɔboli bila mɔɔ la
- Bana min sababu ye banakisɛ ye, walima fiyenbana.
- Nugulabana min sababu ye banakisɛ ye (seben jɛ [131](#)), yiriyiri bɛ bɔ kɔnɔboli min na (seben jɛ [144](#)), walima jilatumuni min bɛ kɔnɔboli bila mɔɔ la (seben jɛ [145](#)).
- Bana minnu sababu ye tumuw ye (seben jɛ [140](#) ka taa fo a jɛ [144](#)) (a ka ca a la, bana minnu sababu ye tumuw ye, olu tɛ kɔnɔboli bila mɔɔ la)
- Bana wɛrɛ minnu tɛ nugu la (tulodimi, seben jɛ 309, kannabagani, seben jɛ [309](#), ani jɔni, seben jɛ [311](#)).
- Jɛgenɛsiralabanaw (seben jɛ [234](#))
- Sumayabana (min bɛ sɔrɔ Farafina, Azi, ni Pasifiki jamanaw la, seben jɛ [186](#))
- Dumuni min bɛ mɔɔ kɛlɛ (dumuni tiɲenen, seben jɛ [135](#))
- Sidabanakisɛ (kɔnɔboli kuntaalajan bɛ se ka kɛ sidabana taamasijɛ ye, seben jɛ [399](#))
- Nɔnɔ yɛlɛmabaliya (kɛrɛnkɛrɛnnɛnya la balodese bɛ denmisen minnu na ani baliku dɔw).
- Den ma deli dumuni minnu na, olu dunni ka gɛlɛn a bolo (seben jɛ [154](#))
- Dumuni minnu bɛ bana bila mɔɔ la (kɔkɔjiladumuniɯ, a jɛgɛw, o ni a jɔɔɔnaw, seben jɛ [166](#)), tuma dɔw la misinɔnɔ ni nɔnɔ wɛrɛw bɛ bana bila den na.
- Fura dɔw kɔkɔlɔ, i n'a fɔ anpisilini (*ampicilline*) walima tetarasikilini (*tetracycline*) (seben jɛ [58](#))
- Kɔnɔmagayafuraw, fiyɛlilanw, jiri minnu bɛ farinjɛɲɛ bila mɔɔ la, walima jiribagamaw.
- Jiriden mɔbaliw ni tulumafen caman dunni

2.2 Kɔnɔboli kunbɛncogo:

Hali ni kɔnɔboli sɔrɔ sababu ka ca, a sɔrɔsira telimanbaw ye **banakisɛ** ni **balodese** ye. Kɔnɔboli caman bɛ se ka kunbɛn ni mɔɔw bɛ **saniya**, **ani dumuni jumanw** dunni matarafa ka jɛ. Ani fana, kɔnɔboli tena denmisenni caman faga ni jimafen caman ni dumuni juman bɛ di u ma ani ni u bɛ furakɛ ka jɛ.

Ala ye mɔɔ minnu garisigɛ kɛ sidabanakisɛ ye, kɔnɔboli ka jugu o tigilamɔɔw ma kɛsɛbɛ, kɛrɛnkɛrɛnnɛnya la denmisenniɯ. Kotirimozazoli (*cotrimoxazole*) bɛ se ka sidabanakisɛ tigilamɔɔw kisi kɔnɔboli ma (aw ye seben jɛ [357](#) lajɛ).

Konoboli ka teli ka denmisenw mine balodese be minnu na ani ka u faga ka teme denmisenw kan, minnu balocogo ka ji. Konoboli fana be se ka ke balokodese sababu do ye.

Balodese ni konoboli mana jogon soro denmisenni min, o be se ka ke o sata ye.

Ni balodese be mogo la ka ban, konoboli be a to juguya.

Nin bana ninnu dulongen don jogon na, u be jogon juguya. O de la, **balo dafalen dunni jogyo ka bon konoboli kunbenni ni a furakeli bee la.**

Aw be konoboli kunben walasa ka balodese kele.

Aw be balodese kunben walasa ka konoboli kele

Walasa ka dumuniw don, minnu be farikolo kologeleya a ka se ka banaw kele, i n'a fo konoboli, aw ye sigida 11 kalan.

Konoboli be kunben ni **dumuni dafalen** dunni ni **saniya** matarafali de ye. Mogo yerekun ni forobasaniya waleya caman kofolen don sigida 12 la. Olu be kuma **jegenw** matarafali kan, **jisanuman** minni nafa, ani **dumuniw** tangali ngo ni dimogow ma.

Ninnu ye bilasirali nafamaw ye denyereniw ka kɔnɔboli kunbenni kan:

- **Sinji ka fisa ni biberɔn ye.** Aw be sinji dɔrɔn di den ma a kalo 6 fɔlɔ kɔnɔ. Sinji be den tanga banakisew ma, minnu be kɔnɔboli bila mɔɔ la. Ni aw te se ka sinji di den ma, aw be kɔnɔ di a ma ni bɔlini, walima ni kutu ye. **Aw kana a di a ma ni biberɔn ye,** ka a da a kan, biberɔn saniyali matarafali ka gɛlɛn ani a ka teli ka bana bila mɔɔ la.
- Ni aw bena dumuni kura walima dumuni girinman dili damine den ma, aw be fitini di a ma fɔlɔ, aw be a kɔnɔni ka jɛ ani ka sinji dɔnɔni kɛ a la. Den ka kan ka dumuni kura duncogo dege. Ni a ye a caman dun a damine na, a kɔnɔ be sɔn ka boli. **Aw kana sinji dili jɔ yɔrɔnikelen.** Aw be dumuni werew di den ma ka sɔrɔ a be sinji min hali bi.
- Aw be den saniya ka a bila yɔrɔ jɛlɛn na. Aw kana to a ka fɛn nɔɔlɛnw don a da kɔnɔ.
- Jɛci te fura minnu na, aw kana olu di denw ma.

Ayi

Awɔ

Sinji be den tanga kɔnɔboli ma

2.3 Kɔnɔboli furakɛcogo

Kɔnɔboli caman na, kun te fura tali la. Ni kɔnɔboli ka jugu, a faratimayɔrɔ ye jikodese de ye fari la. Ni kɔnɔboli mɛnna sen na, o faratimayɔrɔ ye **balokodese** ye. Ola a furakeli fanba ka kan ka kɛ **jimafen** ni **dumuni caman** dili de ye. Kɔnɔboli sababu mana kɛ fɛn o fɛn ye, aw ye nin fɛn ninnu jate mine:

1. **Aw ye farikolɔjidese kunben walima ka a keɛ.** Ni kɔnɔboli be mɔɔ la, a tigi ka kan ka jimafen caman min. Ni kɔnɔboli ka jugu, walima ni aw ye farikolɔjidese taamasijɛw ye fari la, aw be keneyaji di a tigi ma (seben jɛ [152](#)). Hali ni a minni man di a tigi ye, aw be a negen fo a ka dɔ min. Aw be to ka dɔ di a ma waati ni waati.
2. **Aw ye dumuni dafalɛnw di a ma.** Kɔnɔbolibagatɔ mako be dumuni na tuma bɛɛ. Dumuni nafa ka bon denmisenni w ma ani balodese be mɔɔ minnu na ka ban. Ni kɔnɔboli be mɔɔ la, a ka dumuni bɛɛ te yɛlema wa u bɔ ka teli banakɔtaa fɛ. O de la, dumuni ka kan ka di kɔnɔbolibagatɔ ma sijɛ caman tile kɔnɔ, sango ni a te caman dun yɔrɔnikelen.
 - Den kɔnɔbolibagatɔ ka kan ka to ka sin min.

- Denmisenni min fanga bannen don, o tigi ka kan ka fangasorodumuni ni farikolojoli dumuni caman dun (dumuni nafamaw) waati min kɔnɔboli be a la ani ka a dunta caya ni bana nɔgɔyara. Ni a banna dumuni na ka a da a kan bana ka jugu, walima a be fɔnɔ, aw ka kan ka a negen a ka to ka dɔɔni dun. Ni aw be keneyaji di den ma, o be a bila dumuni na. Hali ni dumuni be den bila banakɔtaa caman na a damine na, o be a ni kisi.
- Ni den fanga bannen don, ni kɔnɔboli be a la min menna senna tile caman, walima ni a be taa ka segin, aw be to ka dumuni di a ma, siye 5 walima siye 6 don o don. A ka ca la, a mako tena jo fura were la.
- Ni aw be se, aw be zenki (zinc) di den walima denmisenni kɔnɔbolitɔw ma.

Kɔnɔbolibagatɔ ka dumuniw:

Ni banabagatɔ beka fɔnɔ, walima ka dɛɛ ka dumunike ka a da bana juguya kan, a ka kan ka nin fɛn ninnu min:

Malomugu ni kabamugu jagaminen kelen moni ye, walima woso

Maloseri jijan

Shesogo, sogo, shefan, walima sho noninen

Keneyaji

Sinji

Fɛɛɛ walima nonokumu

Ni a tigi ye dumuni damine, ka a fara minfen kofolenw kan, a ka kan ka dumuni dafalen ninnu dun, walima o ni a nɔgɔnnaw:

Fangasoro dumuniw

Namasa monen walima a tobilen

Bisikiri kɔkɔmaw

Malo, seri, walima sumankise were tobilen ka je

Kabakene (a tobilen ka je fo ka a noni)

Pomuteri, woso

Pomu naji

Manje

(a ka fisa ka sukaro dɔɔni, walima tulu fara dumuni kan)

Farikolojoli dumuniw

She (a tobilen, walima a jirannen)

Shetanw (balabalen)

Sogo (tuluntan tobilen ka je)

Sho, shoni, walima tiganikuru (a tobilen ka je walima a noninen)

Jegɛ (tobilen ka je)

Nɔnɔ (tuma dɔw la, o be na ni gɛɛyaw ye, aw ye seɛɛn je nata laje)

Aw kana nin fɛn ninnu dun walima ka u min:

Dumuni tulumaw

jiriden mɔbaliw

Kɔnɔmagayalanw ni fiyeɛan fansi

Kɔkɔ ka ca dumuni minnu na

Dɔlow

Woro, kafe ani dute.

2.4 Kɔnɔboli ni nɔnɔ:

Sinji nɔnɔn tɛ den ka balo la. A bɛ farikolo demɛ ka kɔnɔboli kunben ani ka a kɛlɛ. **Aw kana sinji dili dabila den ma ni kɔnɔboli bɛ a la.**

Misinɔnɔ, nɔnɔmugu, walima **buwati kɔnɔ nɔnɔ,** olu yɛ fangasɔrɔdumuni ni dumuni nafama numanw yɛ. Aw bɛ to ka u di den kɔnɔbolibagatɔ ma. Nin nɔnɔ ninnu bɛ kɔnɔboli bila denmisenni dɔw la. Ni o bɛ kɛ, aw bɛ nɔnɔ dita dɔgɔya ani ka a pagami dumuni werɛw la. Nka aw bɛ a to aw hakili la: **balodɛsɛ ni kɔnɔboli bɛ den min na, o tigi ka kan ka farikolotangali dumuni ni dumuni nafama caman dun.** Ni nɔnɔ bɛrɛ tɛka di den ma, aw ka kan ka dumuni tobilen ni a nɔnɔnin di a ma, i n'a fɔ shesogo, shɛfan nɛrɛmuguma, sogo, jɛgɛ, walima shɔ fara a kan. Shɔ yɛlɛma ka di ni a fara bɔlɛn don a la ani ni a tobira ka jɛ, ka tila ka a nɔni.

Ni den bɛka nɔgɔya, a bɛ sɛ ka nɔnɔ caman min ka sɔrɔ kɔnɔboli ma a minɛ.

2.5 Kɔnɔbolifuraw:

Kɔnɔboli suguya caman bɛ yɛn fura takun tɛ olu la. Nka a dɔw la, a fura yɛrɛ tali nafa ka bon kɔsɛbɛ. Kɔnɔboli fura caman tɛ mako bɛrɛ jɛ. Dɔw fana bɛ sɛ ka kasara lasɛ mɔgɔ ma:

A ka ca a la, fura minnu tɔgɔ bɛna kofɔ aw yɛ sisan a ka fisa a w kana olu ta kɔnɔboli furakɛli la:

Kɔnɔboli fura dɔw bɛ yɛn i n'a fɔ loperamidi (lopéramide), uzinitigi tɔgɔ dalɛn Imodiyɔmu (*Imodium*) walima difɛnɔkisilati (*diphénoxylate*), uzinitigi tɔgɔ dalɛn Lomotili (*Lomotil*), bɛ kɔnɔboli mada ka a cuncun. Nka, olu bɛ sɛ ka basi lasɛ mɔgɔ ma walima ka kɛ sababu yɛ ka bana mɛn sɛn na. Ninw tɛ farikolojidesɛ ni banakisɛ yɛlɛmali nɔgɔya.

Kɔnɔboli furaw bɛ bana dan sira la. U bɛ banakisɛ bali ka bɔ.

Kɔnɔboli fura min pagaminnen don ni neyomisini (*néomycine*) walima sitereputomisini (*streptomycine*) yɛ, olu man kan ka ta. U bɛ nugu bɔsi wa a ka ca a la u ka tipɛni ka bon ni u ka jɛni yɛ.

Banakisɛfagalan i n'a fɔ anpisilini ni tetarasikilini, olu bɛ sɛ ka ta kɔnɔboli suguya damadɔ dɔrɔn de la (aw yɛ sɛbɛn jɛ [158](#) lajɛ). Nka u bɛ sɛ ka kɔnɔboli bila mɔgɔ la fana, kɛrɛnkɛrɛnnɛnya la denmisɛniw. Nin fura ninnu talɛn tilɛ 2 walima tilɛ 3 kɔ ni kɔnɔboli juguyara ka tɛmɛ kɔrɔlɛn kan, aw bɛ a tali jɔ. Fura ninnu bɛ sɛ ka kɛ kɔnɔboli sababu yɛ.

Kuloranfɛnikɔli (*chloramphénicole*) tali ma jɛ (aw yɛ sɛbɛn jɛ [356](#) lajɛ) wa a man kan ka ta kɔnɔboli la abada walima ka a di dɛnyɛrɛniw ma minnu tɛ kalo 1 bɔ.

Kɔnɔmagayafura ni fiyɛlilanw man kan ka di kɔnɔbolitɔ ma abada. A bɛ a juguya ka dɔfara a tigi farikololaji dɛsɛ kan.

2.6 Furakeli kerenkerennen ka a jɛsin kɔnɔboli suguyaw ma:

Ni kɔnɔboli suguya caman furakera ka jɛ ni **jimafenw** minni ni **dumuni** caman dunni ye ka sɔrɔ **fura ma ta**. Nka tuma dɔw la furakeli kerenkerennen ka kan ka kɛ.

Furakeli waati la, aw ye a to aw hakili la ko kɔnɔboli suguya dɔw be yen, kerenkerennenya la ni a be denmiseniw na, olu caman sababu ye **bana werew ye minnu te nugulabanaw ye**. Aw ye jatemiɛ ke **tulodimi**, **mimi** ani **sugunesiralabanaw** la waati bɛɛ. Ni olu be mɔɔ la, olu ka kan ka furakɛ. Aw ye a lajɛ fana ni jɔni te a tigi la.

Ni kɔnɔboli misenni be den na ka mura kɛ a sen kɔrɔ, o kɔnɔboli sababu be se ka kɛ banakise ye, walima fiɛbana, wa furakeli kerenkerennen si kun te. Aw be jimafen caman di a ma ka fara den yɛɛ diyapɛ dumuni bɛɛ kan.

Kɔnɔboli jugumanbaw la, banakɔtaa segeseɛgeli ani segeseɛgeli werew be se ka kɛ walasa ka a furakɛcogo juman dɔn. Nka ni aw be banakɔtaa lajɛ ani ka a tamasiɛ dɔw kolɔsi, a ka ca a la, aw be se ka fɛn caman dɔn, ni jiniɛkeli kerenkerennenw keli ye.

1. **Kɔnɔboli cunnen, walima kɔnɔboli misenni.** Farigan te min senkɔrɔ. (kɔnɔdimi? fiɛbana?)

Aw be to ka jimafen caman min. A ka ca a la furakɛkeli kerenkerennen wajibiyalen te. A ka fisa, aw kana kɔnɔboli fura ta i n'a fɔ kawolini pekɛtini be min na (kowopekitatima, seben jɛ 380 lajɛ) walima difenokisalate (lomotili) jɛci te olu la, wa fana u te se ka farilajidese furakɛ ani ka bana ban, o de la u sanni ye wari latijɛ ye. Aw kana u di banabagatɔgɛlɛnw ni denmisenw ma abada.

2. **Fɔnɔ be kɔnɔboli min senkɔrɔ** (o sababuw ka ca).

- Ni kɔnɔboli be mɔɔ min na ka fɔnɔ kɛ a sen kɔrɔ, a tigi farikolɔjidese be juguya ka taa a fɛ, kerenkerennenya la ni den fitiniw don. A nafa ka bɔn kɔsɛbe ka farikolonɔlabila ji di banabagatɔ ma (seben jɛ [152](#)), i n'a fɔ te, naji, ani fɛn o fɛn ye jimafen ye, a tigi be se ka minnu min. Aw ye to ka jimafen di a tigi ma hali ni a be a fɔnɔ. Dɔ be se ka to a kɔnɔ. Aw be dɔ di a ma miniti 5 o miniti 5 walima miniti 10 o mininti 10.
- Ni aw desera ka fɔnɔ lajɔ, walima ni farikolɔjidese beka juguya ka taa, aw be keneya baarakela dɔ ka demɛ jini joona.

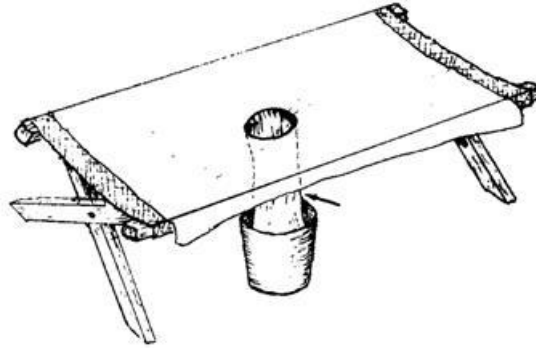
3. **Yiriyiri ni joli be bɔ kɔnɔboli min na.** Tuma dɔw la a be basigi. Farigan te a sen kɔrɔ. Kɔnɔ be se ka boli tile dama dama o kɔfɛ a be se ka ja tile dama dama. A be se ka kɛ tɔɔtɔɔni ye. Walasa ka kunafuni werew sɔrɔ aw ye seben jɛ [144](#) lajɛ.)

- Aw ye metoronidazɔli ta (*métronidazole*, seben jɛ [368](#)). Aw be fura tata hake dɔrɔn ta. Ni kɔnɔboli juguyara furakeli kɔfɛ, aw be dɔɔtɔrɔ dɔ ka demɛ jini.

4. **Kɔnɔboli jugumanba basi be bɔ min na ka farigan ke a sen kɔrɔ.** (Tɔgɔtɔgɔni banakise min be wele ko Shigella).
 - Aw be siporofilokisasini (*ciproflaxine*) miligaramu 500 di a tigi ma ni baliku don, siɲe 2 tile kɔnɔ fo ka se tile 3 ma (aw ye seɓen ɲe [356](#)). Nka musokɔnɔmaw ani denmisenni minnu te san 18 bɔ olu man kan ka siporofilokisasini ta. (Ni bana in ye denw mine, den minnu te dɔgɔkun 8 bɔ, aw be keneya baarakela dɔ ka deme jini.)
 - Tuma dɔw la anpisilini ni kotirimozazɔli (*cotrimoxazole*) te mako ɲe tɔgɔtɔgɔni banakise furakeli la (seɓen ɲe [357](#)) nka o bee la mɔgɔw be u ta.
 - Ni aw ka fura fɔlɔ talen ma mako ɲe tile 2 kɔnɔ, aw be fura were laɲe walima aw be dɔgɔtɔrɔ dɔ ka deme jini
 - Muso minnu kɔnɔ be kalo 3 la, olu man kan ka kotirimozazɔli ta (aw be seɓen ɲe [357](#) laɲe).
 - Azitoromisini (*azithromycine*) fana ka ɲi, wa a tali ka ɲi musokɔnɔma ni denmiseniw ma. Mɔgɔkɔrɔbaw be azitoromisini miligaramu 500 ta don fɔlɔ, o kɔ a be miligaramu 250 ta don o don, fo ka se tile 4. Aw ye keneyabaarakela dɔ ɲinika walasa ka denmiseniw ta tacogo ɲedon.
5. **Kɔnɔboli jugumanba farigan be min senkɔrɔ ni basi te bɔ a la.**
 - Farigan sababu be se ka ke farikolojidese ye. Aw be to ka jimaɲen caman di a tigi ma (aw ye seɓen ɲe [152](#) laɲe). Ni a tigi teka fisaya leri 6, jimaɲenw minnen kɔfe, aw ka kan ka dɔgɔtɔrɔ dɔ ka deme jini.
 - Aw be a laɲe ni tifoyidi taamasijɲew te a tigi la. Ni o don, aw be tifoyidi furake (aw ye seɓen ɲe [188](#) laɲe).
 - Sumaya ka ca sigida minnu na, aw be kɔnɔbolifura ni sumaya fariganfuradi olu ma (aw ye seɓen ɲe [186](#) laɲe), kerɛnkerennɛnya la ni mɔgɔ minnu samanene ka bon kosebe.
6. **Banakɔtaa min ɲe nɛrɛma don, a be kanga ka a kurukuru a kasa man di,** basi ni yiriyiri te a la. Wa tuma bee a tigi kɔnɔ be tɔn, ni a ye ɲiɲe bila o kasa be i n'a fɔ kiribi.
 - O sababu be se ka ke jilatumu ye, min be wele ko giardia (aw ye seɓen ɲe [145](#) laɲe) walima balodese. A kera a fen o fen ye, a tigi ka kan ka jimaɲen caman min, ka dumuni nafamaw dun ani ka a laɲiɲe tuma dɔw la, o fana ka bon furakeli la. Tɔgɔtɔgɔni jugumanba be se ka furake ni metoronidazɔli ye (aw ye seɓen ɲe [368](#) laɲe) kinakirini (*quinacrine*, izinitgi tɔgɔ dalɛn *Atabirine*) da ka nɔgɔn nka ale kɔlɔlɔ ka bon kosebe (aw ye seɓen ɲe [368](#)).
7. **Kɔnɔboli basigilen (kɔnɔboli min be mɛn sen na walima min be taa ka segin).**
 - O sababu be se ka ke balodese ye, walima bana basigilen min be sɔrɔ kɔnɔnatumuɲw fe. Aw ye aw jija denw ka dumuni nafama dun siɲe caman tile kɔnɔ (aw ye seɓen ɲe 110 laɲe). Ni kɔnɔboli ma ɲɔ o bee la, aw ye keneya baarakela dɔ ka deme jini.
8. **Kunfilanitu**

- Ni mogo min banakotaa ye jisalasala ye ka a je jeya, ani ka a je ke i n'a fo malokoji, ani ni a ji ka ca kosebe, o be se ka ke kunfilanitu taamasijew ye. Nin bana in be jamana minnu na, a be se ka ke bana fitebana ye (min be mogo caman mine jagon fe) wa a ka ca a la a ka jugu denmisenni ni mogokorobaw de ma. Farikoloidese juguman be se ka mogo mine teliya la kerenkerennnya la ni a tigi be fagon. Aw be to ka farikoloidese in furake aw senfe (aw ye seben je [152](#) laje) ni dokisikilini walima tetaracikilini ye (aw ye seben je [355](#) laje) walima ni eritoromisini ye ni denmisenni don (seben je [354](#)) ni bana ka jugu kosebe. Kunfilanitu be sigida min na, kunfilanitu bana kunafoni ka kan ka di sigida keneyabaarakelaw ma. Aw ye keneyabaarakelaw do ka deme pini.

Kunfilanitudo ka dilan ka kan ka laben in cogo la. Aw be a farilaji bota hake jateminne ka aw jija ka o nonabila. Aw be to ka ji a ma tuma bee.

Fini manama da dilan kan

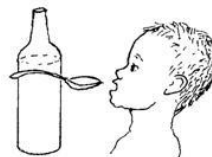
2.7 Den konobolito ladoncogo

Konoboli ka jugu kerenkerennnya la denyereniw ni denmisenniw de ma kosebe. Waati dow la, a te se fura ko la, nka ladonniko puman kerenkerennenw ka kan ka jesin u ma barisa denjereni be se ka sa joona jidese fe.

- Aw ye to ka sin di den ma ani ka keneji di a ma donni donni tuma ni tuma.
- Ni bana geleya ye fagon ye, aw be to ka sinji di a ma, nka aw be a di donni donni. Aw be keneyaji di a ma miniti 5 o miniti 5 (aw ye seben je [161](#) laje).
- Ni ji te sin na, aw be to ka konko werew di den ma donni donni walima konko min be bo soja la. Aw be o ke ji wulilen na (aw ye seben je [188](#) laje). Ni konko in beka konoboli juguya, aw be kolosinsin dumuniw di (i n'a fo shenaji, shefan, sogobu walima shoshinen ka sukaro ka fara malo tobilen kan walima keneyaji dumuni werew ni ji kalaman).

Aw be sin di den ma

ka fara keneyaji kan

- Ni aw be se, aw be zenki fara a kan (aw ye seben je [393](#) laje).
- Ni den te kalo 1 bo, aw be a jira keneyabaarakela do la sani aw ka fura di a ma. Ni keneyabaarakela te yen, den dun ka bana be ka juguya, aw be denw ka furaji do di a ma anpisilini be min na: kafeminkutu je tilance di a ma sipe 4 tile kono (aw ye seben je [352](#) laje). Aw kana banakisefagalan were foyi di a ma anpisilini kofe.

2.8 Mogo ka kan ka dogotoro hakilina jini waati min na

Konoboli walima dogotogoni, olu farati be se ka bonya sango ni a be denyereni na.

Aw be taa ni banabagato ye dogotoroso la ni nin lahalaya ninnu be a la:

- Ni konoboli temena tile 4 kan walima ni a temena tile 1 kan den fitini na, ni a ka jugu (sigida 13, seben je [159](#)).
- Ni konoboli ye farikoloidese bila den na walima ni a beka juguya a kelelifeerew tigelen ko.
- Ni banabagato be fono kojugu fo ka soromuji minnta labo walima ni a te se ka o min, gafe je [238](#), walima ni fono tugulen tora senna ka teme leri 3 kan keneyaji minni daminenen kofe.
- Ni banabagato be jaja walima ni a jeda ni a senw fununen don,
- Ni banabagato fanga dogoyalen don kosebe, kerengerennnya la ni den fitini don walima mogokoroba,
- ni basi ka ca banakotaa la. O farati be se ka bonya hali ni o ye a soru konoboli man jugu (aw ye nugu gerenni yoro laje je [94](#) la).
- Ni konobolito banakotaa kera i n'a fo malojo ani fana ni mogokoroba caman banana waati kelen.

2.9 Jininkali minnu ka kan ka ke konoboli waati

Konoboli furakecogo bee la puman ye jimafenw minni ye. Ni konobolito be se, a ka kan ka dumuni dun fana.

A ye banakotaa jilama caman ke, dimi te min na waati kunkuruni kono wa?

Banakotaa jilama caman be se ka ke kunfilanitu ye. Konoboli caman ka teli ka mogo fanga dogoya walima ka a faga. Aw be a tigi deme ni jimafenw ni dumuni ye tuma bee, o be se ka a ni kisi. Aw ye gafe je [28](#) laje.

Basi be banakotaa la wa? (min be wele ko dogotogoni)

Dogotogoni be furake ni jimafenw minni ye. Banakisefagalan fana be se ka ta. Aw ye gafe je [30](#) laje. Sababu were minnu be basi boli la banakotaa fe, olu nefolen don gafe je 38 na.

Banakotaa kangalen don ani ani kasabolen don wa? A tigi be fiye bila

O be se ka ke kononatumu ye. Aw be jimafenw min. Banakisefagalan be se ka deme ke. Aw ye gafe je [31](#) laje.

kosebe wa?

Konoboli daminena waati jumen?

Banakise dow be yen, i n'a fo kononatumu walima tonogo, olu be se ka konoboli kuntalajan bila mogo la. Nka konoboli be se ka men mogo la fana ni o ye a soro bana were be a tigi la i n'a fo:

- Balodese, a furakecogo numan ye dumuni witaminimaw dunni ye. Aw ye gafe ne [20](#) laje, o be a fo ko dumuni numan ye keneya ye.
- Geleya minnu be nono yelamani na furu fe. Aw ye gafe ne 6 laje, o be a fo ko dumuni numan ye keneya ye.
- Bana kuntaalajanw, kerekerekenya la sidabana. Aw ye sidabana ni banajuguw laje (gafe ne [999](#)).

Bana werew taamasije be banabagato la wa? I n'a fo tulodimi, farigan, walima maja.

Ni farigan ni fono be konoboli senkoro, o be se ka ke tifoyidi ye (gafe ne 999 laje). Denmisenni ka konoboli sababu be se ke bana ye a farifan were la, ni o don, ni o bana nogoyara, konoboli fana be ban.

- Tulodimi na, aw ye gafe ne [999](#) laje denmisenniw ta furakecogo kan.
- Sumayabana, aw ye banajugu dow laje (kuma be ke minnu kan jefi).
- Noni, aw ye gafe ne [999](#) laje denmisenniw ta furakecogo kan.

Banabagato beka banakisefagalanw ta wa?

Banakisefagalanw be konoboli bila mogo caman na wa u ka kan ka ye ka to yen fo ni u tali kera wajibi ye. Gafe ne [26](#) laje.

Konobolibana ye dukonmogow walima sigida mogo caman mine jogonfe wa?

Ni konobolibana be mogo caman na, bee ka kan ka ferew sigi sen kan min be a bali ka jensen. O ferew de file: aw be to ka aw teger safine na tuma bee, ka nakofenw ni jiridenw ko walima ka u woro, ka minijiw saniya, ani ka jegenw jo yorow la, fen te yoro minnu na. Aw ye ji ni saniya yoro laje (ne [137–139](#)). Dumuni mana mo doron, aw be a dun joona ani ka aw teger ko, ka dumuni tobi yoro fana saniya. Ni mogo caman jera ka dumuni kelen dun, ni o ye konoboli bila u bee la, a be se ka ke dumini in tun man ji.

Nin fura ninnu caman ye furakise, furajima, pikiri ani fura magaman ye minnu be don banakotaayɔɔ fɛ. Furakise walima furajima fana be se ka ke banakotaayɔɔ fɛ. Aw be furakise tereke ji dɔɔni na, ka a ke pikirikelan kɔɔ biɛ te min na.

Ni aw be fura kunu, aw be a ta ni ji dɔɔni ye, aw kana fen were foyi dun o yɔɔni na fo miniti 5. Aw kana fura ninnu ta ka tɛmɛ u tata hake kofɔlen kan. Aw kana fura takofilanan ke fo farikolodise ka nɔɔya, banabagato ka sugunɛke damine. Fɔɔni ni kɔɔboli ka jugu banabagato ma se ka fura kunu walima ni a ma se ka don a banakotaayɔɔ fɛ, aw be fɔɔniɔɔfura in dɔɔlaken pikiri ke banabagato la. Porometazini ka fisa kɔsebe. Aw ye aw janto; a tata hake kana caya.

Fɔɔni suguya o suguya, ni a ma jo a jɔtuma na fura talen kɔfɛ, aw ka kan ka taa dɔɔɔɔɔso la.

4 Kungolodimi ni kumabin

Kungolodimi gasan be se ka kenɛya ni lafiɛbo ni dimimadalanw tali ye i n'a fo asipirini (*aspirine*). Finimugu sulen jikalan na, ka o da tɔn na walima ko la, o ka fisa a ma ani ka kan ni kamakunw digidigi dɔɔni dɔɔni. Tuma dɔw la farafinfura fana ka fisa.

A ka ca a la kungolodimi ni bana were be mɔɔ fari kalaya. Ni kungolodimi ka jugu, aw be a laje ni kanjabana taamasipew tɛ a senkɔɔ (seben jɛ [185](#)).

Ni kungolodimi be taa ka segin, o ye tɔɔ dɔw taamasipɛ ye i n'a fo banabasigilen, balodese walima baarayɔɔ ka tubabusege ni sigida ka tubabusege kɔɔkɔw. A nafa ka bon ka dumuni juman dun ani ka sunɔɔ ka jɛ. Ni a kera aw hakili la ko tubabusegew de ye kungolodimi bila aw la, walima ni kungolodimi yere teka ban, aw ye taa a jɛfo keneyabaarakela dɔ ye.

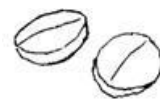
A ka ca a la kumabin ye kungolofankelendimi ye min ka jugu; ani min be to senna kalo walima san caman. A be to ka wuli tuma ni tuma, kalo ni kalo walima san ni san.

Bidi be aw jɛkɔɔ ka kɔn kumabin jɛ walima a bannen kɔ, fenw be yeleku aw jɛkɔɔ, ka jɛnamini bila aw la, walima ka bubagani don aw bolo kelen walima sen kelen na.

Kumabin dimi ka bon nka bana jugu tɛ. Ni yereyereli walima fɔɔni be a senkɔɔ, aw be a laje ni sumaya don (seben jɛ [999](#)).

4.1 Walasa ka kumabin kunben kabini a taamasijɛ fɔlɔw:

- Aw be asipirini kise 2 taa ni kafe walima lipiton caman ye.
- Aw be aw da ka aw lafiya so dɔ kɔnɔ yelen tɛ yɔrɔ min. Aw be a lajɛ ka aw hakili sigi ani ka aw hakilibɔ geleyaw kɔ.
- Ni kumabin ka jugu, aw be asipirini ta, kodiyni (*aspirine* + *codeine*) be min na, walima dimimadalan wɛrɛ. Walima aw be se ka ɛrigotamini kise jini kafeyini be min na (*ergotamine* + *caffeine*), uzinitigi ka tɔgɔ dalen Kaferigoti, *Cafergot*, seben jɛ [379](#). Aw be kise 2 ta sijɛ fɔlɔ, o kɔ miniti 30 o miniti 30, aw be kise 1 ta fɔ ka dimi ban. Aw kana tata caya ni furakise 6 ye tile kɔnɔ.

Asipirini
(*aspirine*)

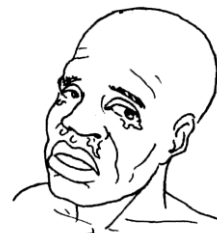

Aw ye aw janto nin na: musokɔnɔma man kan ka kaferigoti ta.

5 Mura walima muraɔɔɔɔɔɔ

A ca la mura ni muraɔɔɔɔɔɔ ye banaw ye minnu be nuji bɔli, ɔɔɔɔɔɔ ni kankɔnɔnadimi bila mɔgɔ la, ani farigan walima kolotugudadimi tuma dɔw la. A be se ka kɔnɔbolimisenni bila kerenkerennɛnya la denmisenni na.

Mura walima muraɔɔɔɔɔɔ ka teli ka ban u yɛrɛ ma, ka a ɔrɔ fura ma kɛ u la. **Aw kana penisilini walina banakisefagalan wɛrɛ kɛ ka aw yɛrɛ furakɛ**, barisa u jɔda tɛ yen, wa u be se ka aw bana. Banamadafura i n'a fɔ asipirini, olu be fari suma ani ka kungolodimi ni faribɛɛdimi nɔgɔya.

- Aw ye ji caman min ani ka aw lafiɛ kɔsɛbe.
- Asipirini (*aspirine*, seben jɛ [378](#)) ni asetaminofeni (*acétaminophène*, seben jɛ [379](#)) be fari suma ani ka fari dimiw ni kungolodimi ban. Farisumafura dagelenw ma ji ka temɛ asipirini kan. Munna aw be aw ka wari tiɛ tuguni?
- Walasa bana kana yɛlɛma mɔgɔ wɛrɛ fɛ, aw ka kan ka dumunikɛ ani ka sunɔgɔ aw kelen na.
- Dumuni kerenkerennen ko ma fɔ, nka jiridenɔnɔnɔ ka fisa a ma, i n'a fɔ lenburubaji walima lenburukumuniji walima ziraji.

Walasa ka mura ni ɔɔɔɔɔɔ furakɛ, aw ye seben jɛ nataw lajɛ.

Aw ye aw janto nin na: Aw kana banakisefagalan fansi di den murato gansan ma walima ka a pikiri ke a la. U te a tigi furake wa u be se ka laban ka a bana.

Ni mura walima murasogwogwo temena tile 8 kan, farigan ni sogwogwo karima be a senkoro, ani ni banabagato disi be a dimi, aw ka kan ka fogonfogonlabana walima sinkorokeredimi segesegele ke a la. Sinkorokeredimi ka jugu mogokoroba ni sogwogwonijeto ma; aw ye taa ni o tigiw ye dogworoso la. A tigi be se ka furake ni banakisefagalan ye. Ni a yelemana ka ke sinkorokeredimi ye mogokoroba la, o ye farati belebeleba ye a ma i n'a fo fogonfogondimito, mogwo minnu be u no na tuma bee ani sidabanakisetow. Sidabanakisetow be se ka kotirimoazoli ta don o don walasa ka u yere tanga sinkorokeredimi ni bana werew ma (seben je [357](#)).

Ni mura ye mimi (kanononadimi) bila mogwo la, fura kerengerennen te yen o kama, nka aw be se ka jiwolokolen ke aw kan kono ka tila ka a labo. O la, ni mimi balala ka aw mine, ka farigan ke a senkoro, o be se ka juguya. O ka kan ka furake ni fura kerengerennenw ye (seben je [309](#)).

5.1 Mura kunbencogo:

- Ka sunogwo kosebe ani ka dumuni caman dun, olu be aw tanga mura ma. Lenburuba, tamati ani jiriden werew vitamini C be minnu na, olu dunni nafa ka bon.
- Mogwo hakili la ko mura be soru farisumaya (nene) ni ji fe ka a soru o te, olu be se ka a juguya doron. Mogwo be a yelema jogon fe ni tisoli ye.
- Walasa aw kana mura yelema mogwo were fe, aw ka kan ka dumunike ani ka da aw kelen na, ani ka aw yoro janya denyereniw na. Ni aw be tiso walima ka sogwogwo, aw ka kan ka fen do biri aw nu ni aw da la.

6 Nu gerenni ni nuji boli

Nu gerenni walima nuji boli sababu be bo mura walima faritana fen do la (aw ye seben je nataw laje). Nuji bo kojugu be se ka tulodimi bila denmisen na walima ka pedakolodimi bila mogokoroba la.

Walasa **ka nu gerenni furake**, aw be nin fen ninnu ke:

1. Ni den fitini don, aw be fiyelibara walima pikirikelan **bipentan** ke ka nuji sama ka a bo ni hakilisigi ye, i n'a fo ja in ta cogo.

2. Ni denkoroba walima mogokoroba don, olu be se ka ji kokoma ta u bolo la ka a foron ka don u nu kono. O be nuji yelen. Aw be o ke ni ji saniman ye, min wulilen ani sumalen. Koko man kan ka caya ji la kojugu. Kafeminkutuni je tilalen 4 ye, aw be o tila 1 koko ke bolini je 1 ji la.

3. Ka nu wusu ni jikalan funteni ye, o be nu gerennen dayele i n'a fo a nefolen don seben je [168](#) na cogo min.

4. Nu gerenni ni nuji boli be ke sababu ye ka tulodimi walima nukolodimi bila mogon minnu na, olu ka kan ka u ka nu gerenni ni nuji boli furake ni furaji ye min be ke nu kono ka a dayele, feilifirini (*phényléphrine*) walima efidirini (*éphédrine*) be min na (seben je [383](#)). Aw kelen ko ka jikokoma ke aw nu kono, aw be o furaji ke aw nu na i n'a fo ja in ta cogo:

Aw be aw kungolo jenge ka taa fankelen fe ka furaji toniko 2 walima 3 ke nu dugumata la. Miniti damado aw be tila ka kungolo jenge ka taa fan tokelen fe, ka fura ke nu fan do in na.

Aw kana fura in ke denmisen na.

Aw ye aw janto nin na: Aw kana nunafuraji ke aw nu na ka teme sipe 3 kan tile kono, furakeli fana kana teme tile 3 kan.

5. Nunafuraji minta fana be se ka ke ka furakeli ke, min ni fenilifirini walima o jagon do be fura min na (*decongestionnant nasal + phenylephrine ou son similaire*).

7 Ƴedakololabanaw (la sinusite)

O ye dimi gelen walima dimi basigilen ye Ƴedakololabaw la minnu be Ƴekise lamini kolow la. A bana be mɔɔ mine tulodimi walima ngɔɔdimi kɔfe walima mura juguman.

7.1 A taamasipew

- Dimi be ke Ƴe sanfela ni a dugumana la, (ni aw ye a gosi dɔɔni walima a tigi ye a kun biri, a dimi be juguya.)
- Ji walima ne be bɔ nu na tuma dɔ la min kasa ka go. Nu be geren waati dɔw la.
- Tuma dɔw la a tigi fari be kalaya.
- A Ƴi dɔw be a dimi tuma dɔw la.

7.2 A furakecogo

- Aw be to ka Ƴi caman min.
- Aw be to ka Ƴi kɔkɔma tonitoni aw nu na (seben Ƴe [164](#)), walima aw be aw nu wusu ni jikalan ye walasa ka a nɔɔw labɔ (aw ye seben Ƴe [168](#)).
- Aw be fini su jiwɔɔkolen na ka aw Ƴeda digidigi ni o ye.
- Aw be nudayelefura tonitoni aw nu na i n'a fɔ fenilefirini (neyozinefrini, *néosynéphrine* seben Ƴe 383).
- Aw be banakisefagalanw ta: anpisilini (seben Ƴe [517](#)), tetarasikilini (seben Ƴe [520](#)) walima penisilini (seben Ƴe [512](#)).
- Ni fura ninnu ma se ka a nɔɔya, aw be taa dɔɔtɔɔso la.

7.3 Yeretangacogo

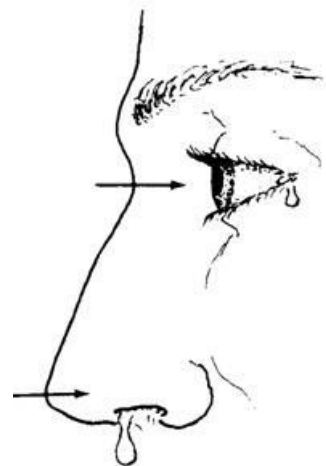
Ni mura be aw la walima aw nu gerennen don, aw ye aw jija a saniyalen ka to tuma bee.

8 Fen minnu be mura bila mɔɔ la

A tigi nuji be bɔ, a Ƴew be a ƳeƳe min be sɔɔ fen dɔ samani fe a ninakilitɔ (aw ye seben Ƴe nataw laje). A ka jugu san waati dɔw la.

8.1 A furakecogo

Aw be aw furake ni faritanabanafura ye i n'a fɔ kulorifeniramini (*chlorpheniramine*, seben Ƴe [386](#)). Dimanidaranati

(*Dimenhydrinate*), daramamini (seben jẹ [386](#)), a ka ca a la dugutaalaw ka fura don.

8.2 Yeretangacogo

Aw be a jini ka a don fen minnu be a bila aw la (misali la, gongon, sheshi, jiriferegongon, bugun), aw be olu fan ye ka to yen.

9 Faritanabanaw

Faritanabana ye tawo walima geleya min be soro fen dow fe. O fen ninnu be se fari lasoro sira caman fe i n'a fo:

- ninakilisiraw
- da fe
- sokoli (pikiri, fenpenamakinda walima bagankinda)
- Ni fen do sera fari ma

O tawo ninnu be se ka kogoya walima ka juguya:

- a be kurukuruw walima nje bila a tigi la (seben jẹ [300](#)); kurukuru njema;
- a be nuji boli ni njene bila a tigi la walima ka new jenijeni (binjalanmura, seben jẹ [165](#))
- a be nje bila a tigi ngoko la, ka ninakili geleya ani ka sisanbana bila a la (seben jẹ [247](#))
- a be mura bila a tigi la (seben jẹ [244](#))
- a tigi be se ka tawo (seben jẹ [117](#))
- a be se ka kokoboli bila den na (noko be se ka ke sababu ye, min man teli ka ke)

Faritanabana te bana ye wa a te yelema moko la. O la faritanabana be den minnu bangebaw la, a ka teli ka ye olu denw na.

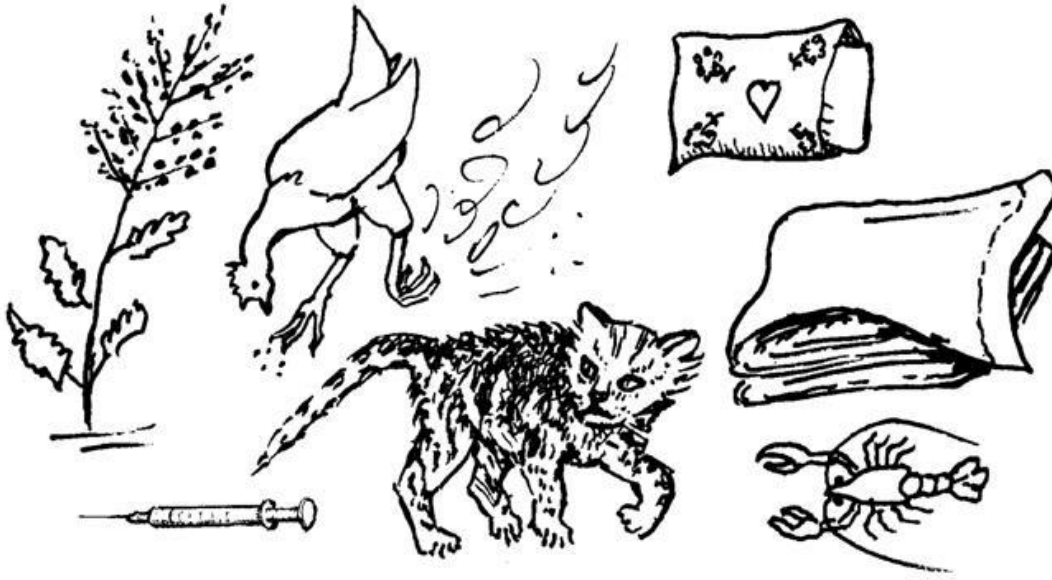
A ka ca a la faritanabana be kogow segen san waati dow la, walima ni u sera u faritanafen ma; o temenen ko foyi te ke a la. Faritanabana soro sababu kunbabaw ye ninnu ye:

Jiri ni bin dōw fere

sheshiw

gongon

kunkorodonna
dilannen ni baganshi
walima sheshi ye

bugun

bugun
dalen be
birifini
walima
fini minnu
na

fura dōw
kerenkerennnya la
soromuji ani penisilini.

jakumashi walima
bagan wɛɛ shi

dumuni dōw, jɛɛ
dōw ani kɔkɔjilafen
dōw

tubabusegemafenw aw ka so
konɔ, kalanso la walima baara
yoro la

10Sisan

Sisanbagatɔ ninakili be to ka fereke. A ninakili be degun, a ninakilikan be i n'a fɔ filefiyekan. Ni sisanbagatɔ be ninakili, a kankolow ni a galakakolow be bɔ. Ni a tigi te fiɲɛ bere sɔrɔ, a sɔniw ni a dawolo ɲɛ be ke bulama ye; a kan jolibolisiraw be funu. A ka ca a la farigan te ke a senkɔrɔ.

Sisan ka teli ka mɔɔ denmisenma de mine; nka a be se ka to mɔɔ la a si bee. Bana yelemata te; nka a ca a la, a be sɔɔ mɔɔ caman na du kelen kɔɔ. Sisan be juguya san waati dɔw de la walima sufelaw la.

Sisan sababu be se ka ke dumunifen dɔw ye, walima an be fen minnu sama fiye fe (aw ye faritanabanaw yɔɔ laje). Denmisenw ka sisan be damine ni mura ye. Dusutife ni jɔɔ be sisan bila mɔɔ la. Sisan be se ka sɔɔ fiye nɔɔlen fe, i n'a fo sigaretisisi, so kɔɔ tobilikesisi, tajjenisisi, walima mobiliw sisi.

10.1 A furakecogo:

- Ni sisanbagato ka degun ka bon so kɔɔ, aw be bo ni a ye kenema, fiye na. Aw be aw hakili sigi ani ka banabagato fana hakili lasigi.
- Aw be ji caman di banabagato ma. O be kari yelen, ka ninakili nɔɔya. Jifunteni fana be a nɔɔya (aw ye seben je [999](#)).
- Kafe dunnen walima dute be se ka degun nɔɔya, ni fura te aw bolo kɔɔ.
- Sisanfura fiyeta ye suguya fila de be yen. Walasa ka sisan to lafiya ninakilidegun cunnen a kan, aw be aw **bolokɔɔ sisanfura** fiye a nu na walasa ka a ninakilisiraw dayele joona ninakilidegun kuntaalasurun na. Aw be to ka sisanfura fiyeta to kelen fiye ka ninakilisiraw dayele don o don walasa ka ninakilidegun kunben ani ka a ke sisan kana juguya. O sisanfura fiyeta be wele ko **demenan** walima **jigiya**, wa o bara kɔɔfura ni fura to te kelen ye. Nin sisanfura fiyeta kofolen te baarake o yɔɔnin bee la wa a man kan ka ke sisan to ka ninakilidegun furakelan ye. Ni sisan to ninakili ferekera, aw be a deme ni aw bolokɔɔ sisanfura fiyeta ye.
- **Ni sisan wulila**, aw be salibutamoli (*salbutamol*), min be fiye nu kɔɔ (izinitigi ka toɔ dalen alibuteroli, *albuterol*, seben je [999](#)) do fiye a nu kɔɔ tuma ni tuma. Ni aw be a fiye, aw be a don nu kɔɔ ka je ka sɔɔ ka a fiye.
- **Ni a be to ka wuli ka caya**, ni sisan be yegentu walima ninakili teliya bila mɔɔ la, ni a tigi be taamana walima ni a be baaramisenni na, aw be to ka a kunbenfura ta (bekulomefasoni, *beclomethasone*, seben je [999](#)). A kunbenfura be se ka bana wulili bali, ka aw bo wari bo la, ka nɔɔyaba don bana na, ka aw kisi a balakawuli geleyaw ma. fiyelilan be furaji caman lase fagonfagon kɔɔ. Aw ye gafe je nataw laje walasa ka sisanfura fiyelibara dilancogo kalan.
- **Ni sisan juguyara yɔɔ la**, fiye caman te sɔɔ yɔɔ min na; ani ni salibutamoli (*salbutamol*) ma se ka a nɔɔya, aw be peredinizoloni (*prednisolone*) ta o nɔɔni fe, ani ka to ka a ta tile 3 ka se tile 7 ma (aw ye seben je). O bee ko, ni bana ma nɔɔya, walima ni a ka jugu, aw be aderenalini (*adrénaline*) pikiri ke sisanbagato la. Ni baliku don, aw be pikiriji tilance ke a la. Ni denmisenni don, aw be pikiriji tilayɔɔ 4 nan ke a la. Aw be pikiriji in ke miniti 30 o miniti 30 (aw ye seben je [560](#) laje).
- **Ni farigan be bana senkɔɔ**; ni ji kasagomaw be bo nu na, walima ni ninakili degun menna senna ka teme leri 24 kan, aw be eritoromisini (*érythromycine*) furakisew di banabagato ma, walima ni aw be a don ko anpisilini (*ampicilline*) walima tetarasikilini (*tétracycline*) te a tigi degun; aw be o dɔla kelen di a ma (seben je [517](#), [520](#)).

- Kɔnɔnatumuw man teli ka sisan bila mɔɔ la. Aw be a laje ka mebendazoli (*mébendazole*, seben je [999](#)) di den ma ni tumu be a kɔnɔ ani ni sisan beka damine a la.
- Ni bana ka jugu ani ni banabagato teka nɔɔya, aw be taa ni a ye dɔɔtɔɔso la.

10.2 Aw be fiyelilan dɔ dilan aw ka furaji fiyeta barani kun na

Aw be fiyelilan dɔ dilan aw ka furaji fiyeta barani kun na. Ni aw ma o ke, aw ka furaji fanba bee be taa aw nen kan, ani aw kankɔna na; a tena se fɔɔnɔɔn la, a jɛci be o yɔɔ min ye. Furaji fiyelen kɔ, aw be fiye sama kosebe walasa ji caman ka se fɔɔnɔɔn la. Ni aw ma se ka furaji fiyelan sɔɔ, fɛere 2 were file, aw be se ka minnu ke:

1. Aw be bɔlini fila da nɔɔ jɔɔn na. Aw be wo fitini dɔ bɔ a kun kelen na; fiyelilan donyɔɔ, ani aw be wo belebele dɔ bɔ a kun dɔ in na, da be don min fe.
2. Aw be wo bɔ da be se ka don min fe. Aw be fiyelilan laben bidɔnni kun dɔ in na.

10.3 A kunbencogo

Walasa ka sisan bali ka wuli, a ka fisa sisanbagato ka a yere tanga fenw ma, minnu be a ka bana lawuli, i n'a fɔ dumuni dɔw walima gɔngɔn. Aw be saniya matarafa, ka baganw bali ka don so kɔɔ, ka to ka birifiniw ni daraw bila tile la. A ka fisa sisanbagato ka to ka a da kenema fiye na. Aw be a jini ka a dɔn fen minnu be a ka bana lawuli; a ka olu ye ka u to yen. Sisanbagato ka kan ka ji weri je 8 min don o don walasa ka kari yelen. Sisanbagato ka bana ka teli ka nɔɔya ni u taara yɔɔ la fiye sanuman be yɔɔ min na.

Hali ni sisan be tunu ni den beka kɔɔbaya, a be to dɔw la u si bee.

Aw ye dɔɔtɔɔ dɔ ka ladilikan jini.

Sisanbagato man kan ka sigareti min. Sisi be fɔɔnɔɔnw tiye.

11Sogwawo

Sogwawo ye fagonfagonlabana ni fipetemesiralabanaw taamasijne ye (fijne be teme sira minnu fe ka taa fagonfagon na). Bana minnu ni sogwawo be taa jwgnfe, olu dow file:

Sogwawojalan, kari bere te bo min na Mura walima murasogwawo (seben je 163) joni (seben je 311) Sigaretiminna ka sogwawo Tumu dow (tumumisenni, tumukuruma, seben je 140)	Sogwawokarima Disidimi (seben je 170) Sinkorokeredimi (seben je 170) Sisan (seben je 167) Sigaretiminna ka sogwawo, sanko ni a wulila sogoma (seben je 149)	Keteketeni, ninakilidegun be min senkoro Sisan (seben je 167) Keteketeni (seben je 313) Kannoro (seben je 313) Dusukunnabana dow (seben je 325) Fen do balannen kan kono (seben je 79)
Sogwawobasigilen (min menna senna) Sogwawonije (seben je 179) Sisan (seben je 149) Sigaretiminna walima damanda baarakelaw ka sogwawo (seben je 149) Disidimi basigilen (seben je 170) Fagonfagonfunubana (seben je 170)	Joli be bo sogwawo min na Sogwawonije (seben je 179) Sinkorokeredimi (kari nɛɛɛma, a binkɛɛma, walima a jolima seben je 171) Tumubana jugumanba (seben je 140) Fagonfagon walima kankonokanseri (seben je 149)	

Sogwawo ye farikolo ka feere ye ka fijne temesiraw saniya ani ka falakaw ni banakisew labo kan kono ani fagonfagon la. Ni sogwawokarima don, aw kana fura foyi ta, nka aw be feerew ke minnu be aw deme ka kari magaya ani ka a laboli ngwya.

11.1 Sogwawo furakecogo:

1. Aw be **ji caman min** walasa kari ka yelen ani ka sogwawo ngwya. O ka fisa ni furaw ye.

Walasa ka kari magaya ani ka sogwawo mada, aw be aw **wusu ni jikalan ye**. Aw be aw kun biri jikalan kunna, ka a datugun ni fini ye, i n'a fo a be jaa in na cogo min; ka miniti 15 ke ka funteni sama. Aw be o ke sijne caman tile kono. Aw be se ka mantilatombulu walima mura ni sogwawofura bila a la; nka, jikalan gansan fana be mako je.

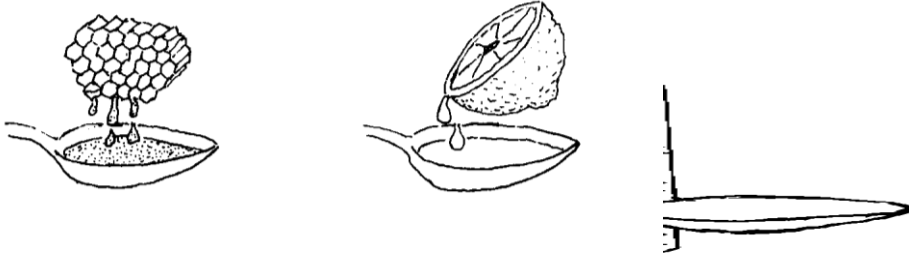
Aw ye aw janto: Aw kana mantilatombu walima fura farinman ke a la ni sisanbagato don. Olu be sisan juguya.

2. Ni aw b'a fe ka sogwawo suguya fen o fen furake,

kerenkerennnya la sɔɡɔsɔɡɔjalan; aw be nin fura in dilan:

ka lenburukumu do ke o la Aw be o dun lere 2 o leri 2 walima leri 3 o leri 3

Aw ye aw janto: Aw kana di di denw ma, den minnu te san 1 bo. Aw be olu ka siro dilan ni sukaru ye.

3. **Ni sɔ́gɔ́sɔ́gɔ́jalan bɛka aw bali ka sunɔ́gɔ́**, kodayini (*codéine*) bɛ fura minnu na, olu ka fisa kosebe (seben jẹ 383). Aw kana o furaw ta ni kari caman bɛ bɔ walima ni sɔ́gɔ́sɔ́gɔ́kan bɛ i n’a fɔ filefiyekan. Aw kana u di den fitiniw ma fana.
4. **Ni sɔ́gɔ́sɔ́gɔ́kan bɛ i n’a fɔ filefiyekan:** (ninakili sɔ́rɔ́li ka gɛlɛn) Aw bɛ siroji dɔ min walasa ka fiɲɛ tɛmesiraw dayele; aw yɛ sisan yɔ́rɔ lajɛ (seben jẹ [247](#)), disidimi (seben jẹ [249](#)), dusukundimi (seben jẹ [325](#)).
5. **Aw bɛ bana furake min yɛ sɔ́gɔ́sɔ́gɔ́ sɔ́rɔ sababu yɛ.** Ni sɔ́gɔ́sɔ́gɔ́ menna senna, ni banabagato bɛ joli, nɛ, walima ji kasagoman bɔ, walima a tɛ ninakili sɔ́rɔ ka jɛ, aw bɛ taa ni a yɛ dɔ́gɔ́tɔ́rɔso la.
6. **Sɔ́gɔ́sɔ́gɔ́bagato man kan ka sigareti min.** Sigareti bɛ fogonfogonw tiɲɛ.

Walasa sḡḡḡḡḡ kana aw mine, aw kana sigareti min.

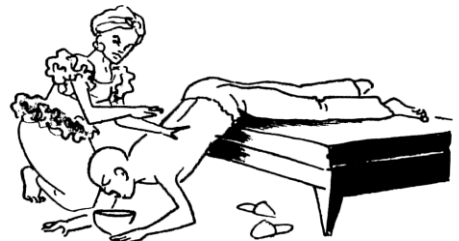
Walasa ka sɔɔsɔɔ furake, aw be a sɔɔsababu furake ɔɔɔ, ani aw kana sigareti min.

Walasa ka sɔgɔsɔgɔ mada ani ka kari magaya, aw be ji caman min, ani aw kana sigareti min.

11.2 Kari labocogo

Ni banabagato korolen don ani ni fanga bere te a la ka
kari labo, aw be:

- a kun wusu ni jikalan ye;
- ka a lada a disi kan ka a kun suli, i n'a fɔ ja in be a jira cogo min na; ka a ɔ gosigosi ɔɔɔɔ ɔɔɔɔ o be a demɛ ka kariw ɔ fagonfagon ɔɔɔɔ.

12Disidimi

Disidimi ye fiye temesiralabana ye. A ni sɔɔɔɔɔɔ karima be taa ɔɔɔɔ fe. A be se ka ke mura walima muraɔɔɔɔɔɔ kɔɔɔɔ ye. Ola, banakisefagalan takun te. Aw be banakisefagalanw ta ni bana taamasijew temena dɔɔɔkun 1 kan, walima ni sinkɔɔkeredimi taamasijew yera (aw ye seben je nata laje) walima ni fagonfogondimi basigilen be a tigi la

12.1 Disidimi basigilen

A taamasijew:

- Sɔɔɔɔɔɔ karima min menna senna (kalo walima san).
- Waati dɔw la, sɔɔɔɔɔɔ be juguya, ani farigan be ke a senkɔɔ. Ni nin sɔɔɔɔɔɔ suguya be mɔɔɔ dɔ la, nka bana basigilen were te a la i n'a fɔ sɔɔɔɔɔɔɔɔje walima sisan, o be se ka ke disidimi basigilen ye.
- A ka teli ka baliku mine, baliku min menna sigaretimin na.
- A be se ka fagonfogondimi jugumanba banbali (*emphysème*) bila mɔɔɔ la, bana min kɔɔɔna na, ninakilidegun be a tigi sɔɔ, sanko ni a ye farikolojenaje ke.

Disi fununen i n'a fɔ barigon

A furakecogo:

- Aw be sigaretimin dabila pewu.
- Aw be sisanfura ta salibutamɔli be min na (*salbutamol*, seben je [384](#)).
- Disisimi basigilen be mɔɔɔ minnu na, olu ka kan ka u yere furake ni ampisilini (*ampicilline*), kotirimoazɔli (*cotrimoxazole*), walima ni amokisilini (*amoxicilline*) ye, ni muraɔɔɔɔɔɔ don walima mura ni farigan be a senkɔɔ.
- Ni a ka gelen banabagatɔ bolo ka kari labɔ, aw be a kun wusu ni jikalan ye ani ka a deme ka a da a kɔɔ kan ka a kun suli ka kari labɔ.

Funu sababu be se ka bɔ sisan, disidimi basigilen walima sigaretimin na

13Sinkorokeredimi

13.1 A taamasijew

-
- A line drawing of a human torso in profile, showing the respiratory system. Labels with arrows point to various parts: 'kankonona' points to the larynx, 'kanfileni' points to the trachea, 'Fijetemesiraw' points to the bronchi, 'an ka' points to the lungs, and 'fogonfogonw' points to the alveoli.

13.2 A furakεcogo:

- 28

250 ke sije 2 walima sije 3 tile o tile, walima aw be amokisilini (*amoxicilline*) kunuta di banabagato ma (seben ne [352](#) ka taa bila [353](#) la). Aw be o miligaramu 500 di sije 3 tile o tile. Aw be baliku ka tata hake tila 4 walima 2 ye ka o di den ma. Ni den te san 6 bo, amokisilini (*amoxicilline*) de ka ji o ma.

- Aw be dimimadafuraw asipirini (*aspirine*) walima asetaminofeni (*acétaminophène*) ta walasa fari be sumaya ani ka do bo dimi na. Asetaminofeni ka ji denw ma, den minnu te san 12 bo.
- Banabagato ka kan ka ji caman min. Ni a te se ka dumunike, aw be soromu minta di a ma (aw ye seben ne [230](#) laje).
- Walasa ka sogosogo mada ani kari ka se ka bo, banabagato ka kan ka a wusu ni jikalan ye (aw ye seben ne [242](#) laje). Kunsulicogo fana be kari boli nogyo (aw ye seben ne 169 laje).
- Ni a tigi ninakili ferekelen don, sisanfura be se ka deme ke (aw ye seben ne [384](#) laje).

14Bipedimi

A ka ca a la bipenabana be soro banakise, dolu walima tubabubagaw fe. Bana in ye suguya 3 ye (A, B ani C) wa mogow be se ka a yelama jongo fe, bana taamasije be ye dow la, dow ta te ye. Tuma caman na, farigan misenni be ke a senkoro.

Bipedimi suguya folo (A) walima filanan (B) be mogow min na, tuma dow la, o tigi ka bana be juguya ka dogokun 2 walima dogokun 3 ke, a fanga be dogoya kalo 1 fo ka se kalo 4 ma. O ko a be tila ka lafiya.

Bipedimi filanan (B) ka jugu kosebe, a be se ka badabada joli bila bije na, min be laban bipenakanseri ma, fo ka se a tigi fagali ma. Bipedimi suguya sabanan (C) fana ka jugu kosebe, a be se ka ne don bije na kudayi kudayi. Ale de ye sidabana tigilamogo caman sata ye.

Bana don min farati man bon sango ni a be denmisenni na, nka a farati be se ka bonya kosebe fana. A ka ca a la banabagato be degun kosebe tile 15 kono ani ka a fanga dogoya kalo 1 kono fo ka se kalo 3 ma.

14.1 A taamasijew:

- Dumunikebaliya walima sigareti nege. A tigi be se ka tile caman ke dumunikebaliya la.
- Tuma dow la dimi be ke bije kiniyanfan fe).
- Farigan be se ka ke a senkoro.
- Tile damado kofe, jekise jemanmayoro be ke neremuguma ye.
- A tigi be se ka fono, kerengerennenya la ni a ye dumuni ye walima ka a kasa men.

- Suguneji ɲe be fin kosebe, i n'a fɔ kokakola ɲe, banakɔtaa fana ɲe be jeya, a tigi kɔnɔ be se ka boli.

14.2 A furakecogo:

- Ni bipedimi taamasijew bɔra kene kan, fura te yen min be se ka fen ɲe a tigi ye tuguni. Fura caman be yen minnu tali yere be se ka dangari ke bipe bananen na. **Aw kana fura ta.**
- Banabagato ka kan ka **a lafiɲe** ani ka to ka ka jimaɲen caman min. Ni a te se ka dumuni ke, aw be lenburubaji ni jiriden werew di a ma (kerenkerennenya la manje), ka fara dute ni sɔromuji minta kan (gafe ɲe [230](#) laɲe).
- O kɔfe a ka kan ka witaminiw ta.
- Walasa ka fɔnɔ laɲo, aw ye gafe ɲe [238](#) laɲe.
- Ni a tigi be se ka dumuni ke, aw be to ka dumuni nafamaw di a ma: sogo ni she najiw, ani shefan balabalalenw olu ni u ɲɔɲɔna werew. Nka aw kana nin dumuni nafamaw ninnu caman di a ma ni o ye: sogo, shefan, jege o ni a ɲɔɲɔna werew, barisa olu be bipe ka baara geleya. A tigi man kan ka dumuni tulumaw dun **sango ka dɔlo min.**
- Farafina jamana dɔw la, bipedimi farafinfurakecogow be yen. O furakecogo dɔw ka ɲi. Ni farati te u la ani ni u ni taabolo kɔfɔlen ninnu te ɲɔɲɔn kɔlafɔ, an be se ka u laɲe.

14.3 A kunbencogo:

- Tuma dɔw la bipedimi be denmisenniwi mine ka sɔrɔ a taamasijɲe foyi ma bɔ kene kan, nka o te a bali u ka bana yeɲema mɔɲɔ werew fe. O kama, aw ka kan ka aw janto denmisenniwi ka saniya la duw kɔnɔ, aw be u tegew ko safine na sani u ka dumunu ke ani sani u ka don gabugu kɔnɔ.
- Bipedimi fɔlo (A) banakisew be bɔ banabagato banakɔtaa la ka se mɔɲɔ werew kɔnɔ ji ni dumuni saniyabali fe. Walasa bana kana yeɲema mɔɲɔ werew fe, a ka fisa aw ka bipedimitɔ banakɔtaa ke dinge la ka a datugu ani ka dumuniw saniya: aw be aw tegew ko ni safine ye ka a je ni aw bɔra ɲegen na fana ani sani aw ka maga dumunifenw na.
- Bipedimi filanan (B) ni sabanan (C) banakise be bɔ mɔɲɔ dɔ la ka yeɲema dɔ la, kafoɲɔɲɔnya fe, pikiribiɲe ni miseli saniyabali walima mɔɲɔ dɔ jolitali la ka o ke dɔ la. Ba fana be se ka a yeɲema den fe jiginni senfe. Aw ye wuli ka aw ɲɔ walasa ka bipedimi yeɲemani bali: aw ye fugulan nafama don kafoɲɔɲɔnya waati (gafe ɲe) aw ye tugu sidabana kunbencogo ladilikanw kɔ gafe ɲe ani ka pikiribiɲew ni miseliw tobi sani aw ka baara ke ni u ye (gafe ɲe [999](#)).
- Bipedimi fɔlo (A) ni filanan (B) boloci be yen sisan nka a be se ka ke a da ka gelen walima a te se ka sɔrɔ ɲɔrɔ beɲe la. Bipedimi filanan (B) farati ka bon, wa fura te a la, o de la ni aw be a bolocifura sɔrɔ, aw ka kan ka denmisenni beɲe boloci.

Aw ye aw janto a la! Bipedimi be sɔrɔ miseliw ni pikiribiɲew tobibali fe.

A ka fisa aw ka pikiri ke ni pikiribiye kurakuraw ni sanimanw ye tuma bee. Ni aw te se o la, aw ye pikiribipew tobi tuma bee sani aw ka pikiri ke (aw ye je [74](#) laje.

15Kolotugudadimi

A ka ca a la, mɔgɔkɔrɔbaw ka kolotugudadimi te ban pewu, nka a dimi be se ka mada:

- **Lafinebo.** Ni aw be se, aw ye fangalabaaraw dabila olu de be kolotugudaw degun. Ni kolotugudadimi ye farigan bila aw la, dumuni kɔfe, aw be aw da ka sunɔgo.
- Aw be **fini su jikalan** na ka o ke ka kolotuguda dimitɔw digidigi (gafe je [286](#), [288](#)).
- Fura dɔw be yen i n'a fɔ **asipirini** (*aspirine*), olu be dimi mada. A ka fisa ka asipirini gansan ta fo ka se kise 6 ma tile kɔɔ. Ni tulo tora ka mangan bo, aw be do bo a tata hake la. Aw ye aw jato! aw kana asipirini ta abada ni furudimi be aw la. Asipirini talen kɔfe, walasa a kana aw furu jeni jeni, aw be a ta dumuni ke waati ka ji caman min a kan walima nɔɔ walima furudimifura jilama kutu je kelen i n'a fɔ maalokisi (*Maalox*) walima zeluzili (*Gelusil*).
- A jininen don aw ka to ka **kolotuguda dimitɔ boɔɔɔɔɔ na dɔɔni dɔɔni**.

Ni kolotuguda dimitɔ fununa, ka a kalaya fo ka farigan bila a tigi la, o be a jira ko a ye ne ta; o la, aw be banakisefagalan do ta i n'a fɔ penisilini (*pénicilline*). O kɔfe, aw be taa dɔgɔtɔrɔso la.

Denmisenni na, kolotugudadimi be se ka ke bana werew taamasipe ye, i n'a fɔ kolotugudadimi jugumanba (aw ye gafe je [463](#) laje) walima sɔgɔsɔgɔniye (aw ye gafe je [269](#) laje). Ni aw ye o ye denmisenni na, aw be taa ni a ye dɔgɔtɔrɔso la.

16Kɔdimi

Sababu caman be kɔdimi na. O sababu dɔw file:

Dimi basigilen kɔ sanfɛla la, ni sɔgɔsɔgɔ be a senkɔɔ ani fangadɔgɔya, o be se ka sɔɔ sɔgɔsɔgɔniɛ fɛ (gafe ne [269](#)).

Dimi kɔ cɛmance la, o sababu be se ka ke sɔgɔsɔgɔniɛ digilen ye kɔ cɛmancekolo la.

Kɛɛnkɛɛnnɛnya la ni dan be kɔ cɛmancekolo la.

Mɔgɔ mana fɛngirinman dɔ kɔɔta, walima ka fangalabaara dɔ ke, ni a kɔ dugumana ye a dimi o dugujɛ, o be se ka ke mugu ye.

Dimi juguman kɔ dugumana na min be bala ka mɔgɔ mine fɛngirinman dɔ tali fɛ walima fɛn dɔ karili fɛ, o be se ke ɛrini ye (gafe ne [258](#)), Kɛɛnkɛɛnnɛnya la ni mɔgɔ sen fununa, ka girinya walima ka a fɛgɛya. O be se ka sɔɔ fasasira dɔ degunni fɛ (gafe ne [258](#)).

Kɔdimi be se ka sɔɔ mɔgɔ yelemacogo dɔw fɛ, walima banabasigilen dɔw i n'a fɔ sɔgɔsɔgɔniɛ; a ka ca a la kɔdimi be mɔgɔw mine, minnu be fangalabaaraw ke ni u tɛ balɔpuman dun. Muso minnu be ji ta u kun na ka a sɔɔ kandimi be u la ka kɔɔ, kɔdimi be se ka olu fana mine.

Ka i jɔ walima ka i sigi ka i jɛngɛ, ka sɔɔ ka i kamankunw biri, o waleyaw de ye kɔdimi caman sababu ye.

Kɔdimi basigilen mɔgɔkɔɔɔbaw la, tuma dɔw o ye mugu ye.

Dimi kɔ kiniboloyanfan sanfɛ, o be se ka sɔɔ kunankunannabana fɛ (gafe ne [440](#)).

O yɔɔ dimi gɛlɛn (walima dimi basigilen) kɔ la o be se ka sɔɔ sugunɛbaralabana fɛ (sɛbɛn ne 339)

kɔ dugumaladimi musokɔɔoma na walima koli waati la, o tɛ baasi ye (gafe ne [355](#)).

Dimi kɔ dugumana la ka jigin sigilan fila ni jɔgɔn cɛ, o be se ka sɔɔ gɛlɛya fɛ denso la walima fankisɛ la walima nugubakun na.

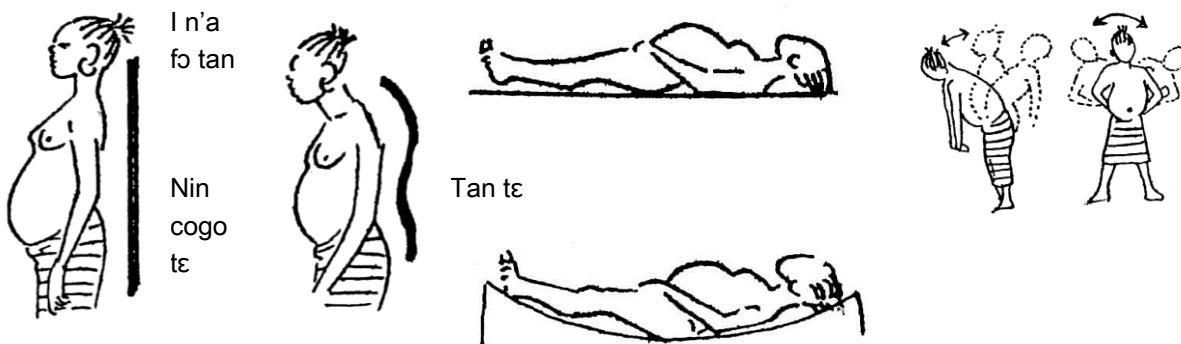
16.1 A furakεcogo ni a kunbencogo

- Ni kɔdimi sababu bɔra sɔgɔsɔgɔniɛ, sugunɛbaralabana, walima kunankunanbana na, aw ka kan fɔlɔ ka o banaw furakɛ. Aw bɛ taa aw yɛrɛ laɛ dɔgɔtɔrɔso la, ni aw bɛ a dɔn ko banajugu dɔ bɛ aw la.
- kɔdimi gansan, ka fara musokɔnɔma ta kan, olu bɛ se ka bali, u bɛ se ka furakɛ fana:

ka kɔ tilen

ka aw da dilan kan min ka gɛlɛn ka a
dalakɛɲɛ i n'a fɔ nin cogo

ka farikoloŋenajew ke minnu
be ko jalen bo

- Asipirini tali walima ka fini dɔ su jikalan na (gafe ne [286](#)) ka o da kɔ la, olu bɛ se ka kɔdimi caman mada.
- kɔdimi min sɔrɔla fɛn girinman dɔ tali fɛ walima fɛn girinman dɔ tilala aw la ka bin, olu bɛ se ka furake nin cogo in na:

Ka a tigi da a kɔ kan, ka a sen kelen
kuru ka don kelen kunbere kɔrɔ.

O ko aw be kamankunw to duguma ka soro ka
kunbere joni ni fanga ye fo ko ka to ka bo
jogon na doni doni.

Aw bε o fεn kelen kε fan dɔ in fana na.

Aw ye aw janto a la: aw man kan ka nin walen ke ni o ye a sɔrɔ kɔdimi sababu ye binni ye walima joginda dɔ.

- Ni kɔdimi sababu bɔra fɛn girinman dɔ tali la walima fɛn dɔ kuruli la, o dimi bɛ cun ka a juguya ni aw ye aw kɔ biri, ani dimi bɛ jigin fo aw senw na. Walima ni sen bɛ girinya walima ka a fegeya, o farati ka bon. Kɔfasa dɔ bɛ se ka gerente (ka a coron kolow ni mɔgɔn cɛ). Aw ka kan aw ka aw da aw kɔ kan ka aw lafiɲɛ tile damadɔ kɔnɔ. A ka fisa aw ka kunkɔrdonan geleman dɔ don aw kunbere ni aw kɔ cɛmance kɔnɔ.

- Aw bɛ asipirini ta walima ka fini dɔ su jikalan na ka o da a kan (gafe jɛ [286](#)). Ni o ma dimi mɔgɔya tile damadɔ kɔnɔ, aw bɛ taa dɔgɔtɔrso la.

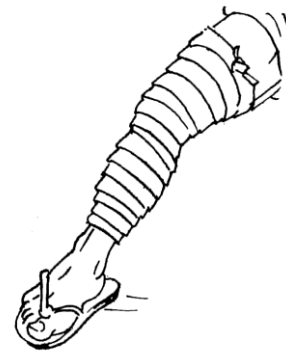
17 Jolisirafunu

Ale ye bana ye min bɛ joli siraw funu, ka u kuru kuru, ani ka dimi kɛ u la. Nin bana in ka ca mɔgɔkɔrbaw ni muso kɔnɔmaw de la walima muso minnu ye den caman sɔrɔ.

17.1 A furakecogo

Fura tɛ jolisira funu na. An bɛ se ka u dimi mada ni nin ladilikan ninnu kɔlɔsili ye:

- Aw kana mɛn sigili la, walima jɔli la walima ka aw sen yangannen to. Ni aw bɛ a fɛ ka aw sigi walima ka aw jɔ, aw bɛ a kɛ miniti dama dama leri tilance o leri tilance, aw bɛ aw da ka sɔrɔ ka aw senw kɔrɔta sanfɛ. Ni aw bɛ wuli, aw bɛ a laje ka aw taama taama walima ka to ka aw sentonton kɔrɔta siɲɛ caman ka segin ka a da duguma. Aw bɛ se ka aw senw da kunkɔrdonnan fana kan walasa ka a kɔrɔta sanfɛ.
- Aw bɛ to ka farikoloɲɛnaje kɛ i na fɔ taama.
- Aw bɛ to ka susetijan manama don, o bɛ jolisiraw gerente, nka u bɛ se ka bɔa tigi senna su fɛ. Ni aw bɛ bandi foni, aw ka kan ka aw sen tilennen to ka a foni.
- Aw bɛ nin bana in furake sani a ka geleya werɛw lase a tigi ma walima furulajoli (aw bɛ seben jɛ [311](#) laje).

18Koko

Koko ka jugu kosebe, nka farati fosi te a la. Banakotaayoro fasasirafunu don. A ka ca a la u be mogo mine konomaya waatiw la, nka u be tila ka tunu.

Furakise tata te a la, pikiri fana te yen min be se ka koko furake. An be se ka fen do soro faramansiw la minnu be se ka dimi mada walima ka jolisira misenya (aw ye seben ne [391](#) laje).

- Jiri kunanman dow ji (i n'a fo azeli, jiri konima dow, o ni a jogon caman), aw be olu da kobo yoro la, o be a funu jigin.
- Ka i sigi jiwolokolen na, o be a dimi mada.
- Kokobanaw sababu be se ka ke konja ye. An be se ka a furake ni jiriden ni nakolafenw caman dunni ye.
- Aw ye dolo ni kafe ni dutew minni dabila, aw kana foronto dun, wa aw kana sigereti min.
- Aw kana aw fiye ni foronto ye abada.
- Koko minnu ka jugu kosebe olu ka kan ni opereli ye.

banakotaayoro

Koko joliman

Ni koko do dabara ko a joli te ka jo, aw be se ka a laje ka a joli jo ni fini mugu jelen do ye min be da a da la. Ni a joli ma jo, aw be dogoro do ka deme pini. Walima aw be a laje ka a lajo ni kokokise boli ye.

Aw be folo ka banakotaayoro ko ni ji ni safine ye. Aw be lamu kura ke ka da fitini bo a la. Aw be pensi jelen do ke ka a kuru bo. Aw be fini ke ka joli in digi fo ka basi jo.

Aw ye aw janto: Aw kana a pinin ka koko tige. A jolibon be se ka a tigi faga.

19Senfunu

Senw fununni ye bana do taamasije ye; a be se ka ke bana jugu te, walima bana jugu don. A ka ca a la, ni a tigi ne walima a fari fan were fununen don ka fara senw kan, o be a jira ko bana jugu don. Aw ye dogoro do ka deme pini.

Musokoma minnu sera jigin ye olu dow sen be to ka funu, nka a ka ca a la o te kojugu ye. Den girinya de be a to ni joli te sira soro ka teme. Nka ni musokoma min balala ka girinya, ni a tansiyon yelenna, ka a jeda funu, ni a be jenamini, ko a ka yeli beka dogoya, a te sugune soro ka caya, o be se ka ke furaw kololo ye. Aw be taa dogoro sola joona walima ka dogoro wele.

Mogokoba minnu te u lamaga kosebe, walima minnu be men sigili walima joli la, olu sen be funu barisa joli te teme ka ne. Nka o fana be se ka ke son walima komakililabana taamasije ye (aw ye seben ne [434](#) ni [466](#) laje).

Ni demisenni senw ni a jeda fununnen don, o be se ka ke joli dese taamasijne ye (seben ne [124](#)) walima balodese (seben ne [107](#)). Ni balodesejuguman don, a tigi jeda ni a bolow be se ka funu (aw ye kuwashokori yoro laje seben ne [113](#) la). Nka a be se ka ke son ni komakililabana fana ye (seben ne [465](#) ni [466](#) laje).

19.1 A furakecogo:

Walasa ka aw sen funu jigin, aw be foloka bana furake min ye a sababu ye. Aw be do bokokodunta la walima ka a ye ka a to yen. Farafinfura minnu be mogo bila suguneka la ka caya olu nafa ka bon kosebe (kabadashi, gafe ne [12](#)).

Ayi

Aw kana men sigili la ni aw sen be duguma o be a to aw senw be funu ka taa a fe.

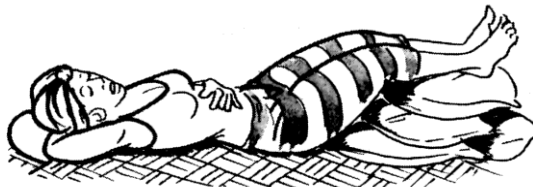
Ni aw be aw sigi, aw be aw senw korota. O cogo la funu te taane. Aw be aw senw korota fen do sanfe sijne caman tile kono. Sen ka kan ka korota ka teme aw disi hake kan.

Ni aw be aw da ka sunogo fana aw ka kan ka aw senw korota.

A ka ni

Nin ka fisa

Ni musokonomaw don: olu ka kan ka aw da aw numanfe kere kan.

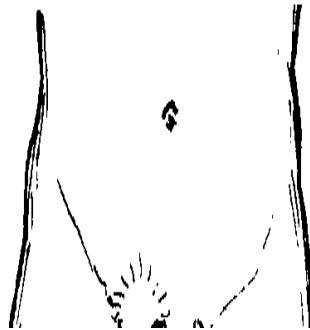
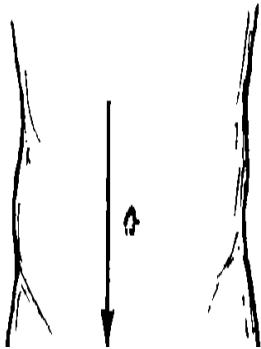
20Erini

Erini ye fasasira dɔ dayeleli ye min be furu lamini na. A ka ca a la ale be sɔɔ fɛn girinmanw tali fe walima fangalabaara (i n'a fɔ jigini). Den dɔw ni erini be wolo (aw ye seben jɛ [384](#) lajɛ). Cɛw la, erini ka teli ka ke olu worokɔɔla de la.

A ka ca a la, erini ka teli ka sɔɔ
mɔɔ yan i n'a fɔ ja in be a jira
cogo min

Aw be se ka a lajɛ ni aw bolokɔni
ye nin cogo la

A gɛnɛgɛnɛ be bɔ yan i n'a fɔ ja in
be a jira cogomin.

A be bonya ni aw be sɔɔsɔɔ
walima ni aw be fɛn girinman ta

ani a tɛ bonya ni aw be sɔɔsɔɔ.

Ni a bɔra dimimadalanw na, fura fosi tɛ erini na. Ni a ka jugu kɔsɛbe aw be se ka geni don walima ka a opere.

20.1 Mɔɔ be a yɛɛ tanga erini ma cogo min:

Ni aw be fɛn
girinmanw kɔɔta,
aw be nin ja ladege
ka aw sɔnsori ka
sɔɔ ka aw senw
farapɔɔɔn kan:

aw kana a ke tan:

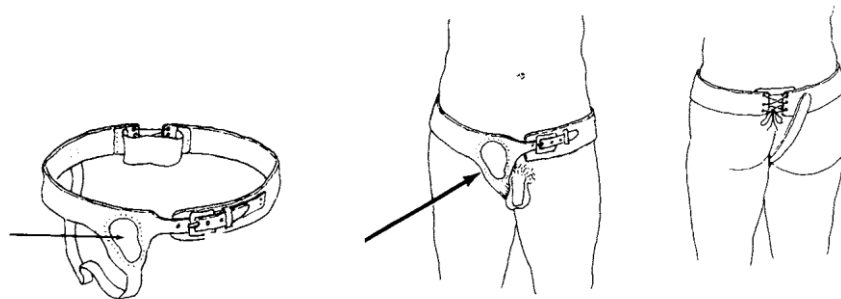
20.2 Mɔɔ be se ka balo ni erini ye cogomin:

- Aw kana fɛn girinmanw kɔɔta.
- Aw be a siri ka a gerente.

Aw ye a laje ka a siri

Aw be fini mugu
do da erini yoro
kan sentiri koro

Walasa o ka a gerente

Aw ye aw hakili to a la: ni erini bora ko aw te se ka a lasegin a no na, aw be banabagato ladaka a yoro digidigi donni, aw be taa a laje joona dogtoroso la.

Ni banabagato be fɔɔɔ ni a teka banakɔtaa soro, a ka jugu kosebe aw be taa joona dogtoroso la. A be se ke a tigi ka kan ka opere. Sani o ce, aw be a furake i n'a fo beleni (seben je [95](#) laje).

21 Kirinni (Jali)

A be fo ko mogo do kirinna ni a balala ka ja a yere ma, ka to ka a serageserege (kirinni). Kirinni sababu be bo mogo kunsemenabana de la. Den fitiniw na, olu ta sababu caman ye farigan ni farilajidese jugumanba ye. Ni banabagato gelen don, o ta sababu be se ka ke kanjabana, kunsemenasumaya, walima pɔɔɔni ye. Ni musokɔɔma don, a be se ka ke kirinni ye (aw ye seben je [249](#) laje). Mogo min be to ka kirin binnibana (kirikirimasije) be se ka soro o tigi la.

- Aw ye a jini ka kirinni sababuw don ka soro ka u furakeni ni aw be se.
- Ni farigan juguman be den min na, aw be o ma da ni ji suma ye (aw ye seben je [76](#) laje).
- Ni farilajidese be den na, aw be a laje ka keneyaji di a ma donni donni.
- Aw be taa ni a ye dogtoroso la. Aw kana fosi di mogo kirinnen ma a da fe.
- Ni kanjabana taamasijew be a tigi la, (aw ye seben je [185](#) laje), aw a tigi furakeli damine folo. Aw ye dogtoro do ka deme jini.
- Ni aw sɔmina ko kunsemenasumaya don, aw be kinini (*quinine*) walima ariteresunati (*artésunate*) ke a la (aw ye seben je [366](#) laje).
- Ni aw sɔmina ko kirinni don aw ye fura di a tigi ma (seben je [390](#) laje).

21.1 Binnibana (Kirinni)

Kirikirimasijne suguya ka ca. A la jugumanba ye kirinni be min senkorɔ: banabagato be bala ka bin, ka kuru, a fasaw bee be ja, a neje dorɔn de be bo. A be kirin. O ko a be yereyere: a be kirin. A be se ka a yere nen kin ka suguneki a be se ka waati jan ke ka sorɔ a te mogo don kirini kofe.

Nin kirinni ninnu be bala ka ke, ka sorɔ kun te u la, a be se ka ke sijne caman. O waatiw de la a be fo ko binibana be a tigi la.

Ola a ka kan aw ka aw yeretanga a ma aw seko bee la ani ka a furake o yorobe la (aw ye seben ne [118](#) ni [567](#) laje). Binnibana te banakise bana ye ola a te yelama. Fura te yen min be se ka nin bana in furake, mogo be se ka a si bee ke ni a ye. (Binnibana min be mogo mine denmiseniya waatiw la olu dow be se ka ban u yerema kalo walima san damadama kono.

Furaw be yen minnu be se ka binni bali. U tacogo puman nafa ka bon kosebe, ka da a kan binni be se ka ke sababu ye ka fiye bila kunsema na min te keneya tuguni ni a be banabagato ke naloma ye. Aw ye dogtorow jininka waati bee.

21.2 Fura minnu be binnibana bali

Aw ye aw hakili to a la: U te binnibana keneya; u be mogo deme ka binni dorɔn de bali. A fura ka kan ka ta a tigi si bee kono:

- Fenobaribitali (*phenobarbital*) be bininbana mada. A da man gelen (aw ye seben ne [389](#) laje).
- Difenilidantoyini (*diphenylhydantoine*) wa fenitoyini (*phenytoine*) ka ji tuma dow la ni fura folo ma nafa ne. Aw ye fura tata hake labato (aw ye seben [389](#) laje).

Tuma dow la nin fura ninnu ka kan ka ta a tigi si bee. Aw kana bala ka fura tali jo.

21.3 Ni bininbana be mogo la:

- Aw ye a tigi tanga a kana a yere bana: aw ye maramafenw mabo a la.
- Aw kana fosi di mogokirinnen ma i n'a fo dumuni, jimaŋen, fura, walima fen o fen min be a to a be a nen kin.
- Binni kofe, a tigi fari be faga a kan, ka sunogo bila a la. Aw ye a to a ka a da ka sunogo.
- Ni binni temena miniti 15 kan, walasa a ka jo joona, aw be a tigi fiye ni jazepamu (*diazepam*) ye ni pikirikelan bipentan ye. Aw ye a kecogo laje seben ne [389](#) kono. Aw kana fenitoyini fenibaribitali walima jazepamu ke a fasaw fe. Fura ninnu be se ka ke a tigi joli sira fe, nka a farati ka bon kosebe ni i te a pedon. A pedonbaga dorɔn de be se ka a ke jolisira fe wa o de ka kan ka a ke.

